

BO SIA Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts

Valsts pārvaldes institūciju pasūtīta pētījuma

KULTŪRAS SEKTORA TAUTSAIMNIECISKAIS NOZĪMĪGUMS

ZIŅOJUMS

Pasūtītājs:	LR Kultūras ministrija kultūrpolitikas departaments
Projekta vadītāja:	Dr. ekon. Raita Karnīte

Rīga 1999

Ziņojums ir atskaite par valsts pasūtīta pētījuma “Kultūras sektora tautsaimnieciskais nozīmīgums” izpildi. Pētījums veikts uz līguma, kas noslēgts starp LR Kultūras ministrijas Kultūrpolitikas departamentu un BO SIA Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts (izpildītāja līguma uzskaites Nr. 99-02, pasūtītāja līguma uzskaites Nr. KM98-1) pamata, un to finansē LR Kultūras ministrija no līdzekļiem, kas paredzēti zinātniskiem pētījumiem.

Pētījums ir 1998. gadā veiktā darba “Kultūras sektora tautsaimnieciskā nozīmīguma novērtējums” (izpildītājs VU Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūts, darba vadītāja Dr.ekon. Raita Karnīte) turpinājums.

Pētījuma nepieciešamību noteica jauna pieeja kultūras nozarei – pāreja no kultūras kā vienīgi humanitāras vērtības izpratni uz izpratni par kultūru kā humanitāru un tautsaimniecisku vērtību. Jaunās pieejas mērķis ir uzsvērt kultūras nozīmi attīstības veicināšanā, ar attīstību saprotot ne tikai ekonomisko attīstību, bet kopumā tautas attīstību, kurā ekonomiskā attīstība ieņem nozīmīgu, ja ne dominējošo vietu.

1999. gada pētījuma uzdevums bija:

- sniegt priekšlikumus, kā palielināt kultūras sektora tautsaimniecisko nozīmīgumu,
- izpētīt, kāda uzņēmējdarbības forma ir visefektīvākā kultūras sektorā,
- izpētīt, kādi kultūras finansēšanas modeļi varētu tikt pielietoti.

Papildus, 1999. gada pētījuma darba uzdevumā paredzētajiem, darba gaitā sniegts arī Nacionālās programmas “Kultūra” sociālā un ekonomiskā efekta kvantitatīvs novērtējums.

Kultūra kā tautsaimnieciska vērtība ir jauns jēdziens, tāpēc arī izpētes darbs, kas veikts šajā jomā pat pasaules mērogā pagaidām ir visai pieticīgs. Latvijā kultūras nozare tautsaimnieciskā aspektā ir maz pētīta. 1998. gadā pētījuma rezultātā tika daļēji noskaidroti vairāki teorētiski jautājumi: identificēta kultūra kā tautsaimniecības nozare, noskaidrots, kas principā ir kultūras produkts, kādi ir kultūras finansēšanas avoti un iespējas, kas ir kultūras nozarē radītā jaunā vērtība, pēc kuras mēra katras nozares tautsaimniecisko nozīmīgumu.

Pētījumu veica LZA Ekonomikas institūta zinātnieki, kurus vadīja Dr.ekon. Raita Karnīte. Grupā strādāja Māris Kļava, Mārtiņš Traubergs. Projekta finansu un saimnieciskos jautājumus palīdzēja risināt Ina Boltāne, Mārīte Teibe un Gundars Sildegs.

Statistisko informāciju pētījuma vajadzībām sagatavoja LR Kultūras ministrijas Informācijas un analīzes nodaļa.

Saturs

Ievads.....	3
1. Kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācija.....	6
2. Kultūras un kultūras nozares tautsaimnieciskā nozīmīguma palielināšana.....	7
2.1. Kultūra un ilgtspējīga (sabalansēta) attīstība.....	8
2.2. Kultūras ietekme uz nacionālo tautsaimniecību.....	10
2.2.1. Kultūras tiešais ieguldījums tautsaimniecībā.....	10
2.2.2. Kultūras netiešais ieguldījums tautsaimniecībā.....	11
2.2.3. Kultūras tautsaimnieciskā nozīmīguma palielināšanas ceļi.....	12
3. Kultūras apakšnozaru produkts un piedāvājums tirgū.....	16
4. Kultūras nozares finansēšanas modeļi.....	24
5. Kultūras nozares institūciju ieteicamā darbības forma.....	33
6. Nacionālās programmas “Kultūra” ekonomiskā efekta skaitlisks novērtējums.....	37
Izmantotā literatūra.....	39
Pielikums.....	41

Ievads

Veidojot kultūras politiku un aizstāvot tās intereses, parasti uzsver kultūras nozīmi garīgo vērtību radīšanā un tautas kultūras mantojuma saglabāšanā, nacionālās identitātes stiprināšanā, tautas izglītības un intelektuālā līmeņa pacelšanā, arī pilnvērtīgas atpūtas nodrošināšanā. Ir pieņemts, ka kultūra tiek uzskatīta par nozari - patērētāju. Kultūras nozares attīstībai Latvijā nekad nav bijis īsti formulēts tautsaimnieciskais mērķis, tā nav pietiekoši novērtēta valsts ilgtermiņa stratēģijas dokumentos.

Kopš astoņdesmito gadu sākuma (1) kultūras nozīme tiek nopietni pārvērtēta. Tā cēlonis ir divi procesi – globalizācija un tehnoloģiskais progress. Pēc vispārīgas definīcijas globalizācija ir process, kurā idejas un uzvedības normas izplatās pasaules vai vismaz lielu teritoriju mērogā. Globalizāciju parasti uztver ekonomiskajā dimensijā, bet tai ir arī kultūras dimensija (24).

Ekonomiskajā dimensijā jūtāmākās globalizācijas sekas un cēlonis ir pieaugošā konkurence, kas skar gan atsevišķus uzņēmējus, gan valstis. Globālās konkurences sekas ir darba ražīguma paaugstināšanās, straujš tehniskais progress, darba kvalitātes un apstākļu uzlabošanās, bet arī uzņēmumu izputēšana, objektīva darba resursu vajadzības samazināšanās materiālās ražošanas nozarēs, bezdarbs, sociālās spriedzes palielināšanās, sabiedrības noslāņošana. Kultūra tiek uzskatīta par efektīvu līdzekli globalizācijas negatīvo seku mīkstināšanai.

Kultūras nozīme tiek pārvērtēta arī citā aspektā. Globalizāciju izraisa un uztur trīs svarīgi un dinamiski procesi: ārējās tirdzniecības paplašināšanās, ārvalstu investīcijas un multinacionālo ekonomisko aģentu veidošanās. Globalizācijas izpausmes ir kapitāla eksports no attīstītām uz mazāk attīstītām valstīm ārvalstu investīciju veidā un tam sekojošā preču un pakalpojumu ražošanas koncentrācija un integrācija. Pastiprinoties globalizācijas procesiem, arvien pieaug valstu attīstību savstarpējā mijiedarbība. Ekonomiskās problēmas vienā valstī viegli pāriet uz citām valstīm un ietekmē to attīstību, izraisot pasaules mēroga krīzes. Tāpēc tiek veicināta pasaules mēroga pārvaldes struktūru izveidošana, ko veido supranacionālās institūcijas (SVF, Pasaules Banka, UNESCO, ESAO un citas).

Šo institūciju uzdevums ir sabalansēt ekonomisko attīstību pasaulē, novērst krīžu draudus un ierobežot citas negatīvas globalizācijas izpausmes. Neskatoties uz pūlēm, krīzes tomēr notiek. Meklējot to cēloņus, eksperti ir nonākuši pie secinājuma, ka supranacionālo institūciju liela kļūda ir nacionālo īpatnību, nacionālās kultūras īpatnību neievērošana un lomas nenovērtēšana, sniedzot starptautisko palīdzību vai iesakot valstīm vienādas attīstības politikas. Šis secinājums bija Pasaules Bankas, UNESCO un Itālijas valdības rīkotās konferences “Culture Counts; Kultūras finansēšana, resursi un ekonomika ilgtspējīgai attīstībai”, kas notika 1999. gada 4-7 oktobrī, Florencē, Itālijā, vadmotīvs. Florences konference bija pirmais notikums, kad finansu un ekonomiskās politikas veidotāji tikās ar vadošiem kultūras darbiniekiem, lai pasaules mērogā apspriestu sadarbības iespējas un nepieciešamību starp šīm divām attālinātajām pasaulēm.

Tāpat kā šajā pētījumā, arī citās valstīs zinātnieki un speciālisti cenšas noskaidrot kultūras iespaidu uz sabiedrības attīstību, tās pastāvēšanas nosacījumus, meklēt jaunas finansēšanas shēmas un avotus. Šo meklējumu pamatā ir stingra pārliecība, ko atbalsta UNESCO, ka kultūra ir endogēnas un sabalansētas (ilgtspējīgas) attīstības integrāls nosacījums, tāpēc tai ir nepieciešams stabils un pieaugošs finansu un cita veida atbalsts.

Kultūras loma sabiedrības attīstībā nav sastingusi, tā mainās. Pašlaik par galveno kultūras uzdevumu uzskata sociālās integrācijas veicināšanu, nabadzības un sociālās atstumtības ierobežošanu, jaunu darba vietu veidošanu, darba spēka kvalitātes paaugstināšanu un citus. Attīstīta kultūra ierosina attīstību, nodarbinātību un ienākumus citās nozarēs, to ekonomisko potenciālu nosaka pastāvīgi pieaugošais pieprasījums pēc kultūras produkta – precēm un pakalpojumiem.

Kultūra bagātina sabiedrību arī skaitliski nenovērtējamās kategorijās – identitātes veidošanā, politiskās uzvedības un pozitīvas kopdarbības organizēšanā. Šādā nozīmē tā var nodrošināt dinamiskas attīstības iespējas, bet iecerētie pasākumi var neizdoties, ja tos plānojot nav ņemts vērā kultūras faktors.

No otras puses, arī sabiedrības attīstība ietekmē kultūru, var veicināt, kavēt kultūras attīstību vai pat apdraudēt nacionālās kultūras pastāvēšanu. Te jāatgriežas pie globalizācijas kultūras komponentes. Ceļojumu, migrācijas, masu informācijas līdzekļu darbības paplašināšanās rezultātā paplašinās saziņas, ideju un kultūras pārņemšanas iespējas tautu starpā. Pastiprinās kultūru izlīdzināšanās process, kas rada neapmierinātību sabiedrībā un izraisa pretdarbību nacionālo kultūru aizsardzības nolūkā. Tāpēc, pieņemot jebkuru lēmumu un veidojot attīstības projektus, ir jānovērtē ietekme uz kultūras attīstību, tāpat kā tiek novērtēta ietekme uz dabas saglabāšanu. Kultūras vērtības (kultūras mantojums), tāpat kā dabas vērtības, ir nepieciešamas nākotnes sabiedrības pilnvērtīgai pastāvēšanai, un tās ir jā saglabā nākošajām paaudzēm. Tāpēc termins “sabalansēta (ilgtspējīga) attīstība” tagad tiek papildināts ar terminu “sabalansēta (ilgtspējīga) cilvēka (*human*) attīstība” (24, 25).

Kā atzīmēts UNESCO un Itālijas valdības kopējā paziņojumā (19), pagrieziena punkts kultūras jaunā izpratnē ir Pasaules konference par Kultūras politiku (MONDIACULT), kas notika Meksikā 1982. gadā. Konference noveda pie Apvienoto Nāciju Pasaules Kultūras Attīstības dekādes (1988.-1997.), ko uzsāka UNESCO, kas ievērojami uzlaboja izpratni par kultūras un ekonomiskās attīstības savstarpējo mijiedarbību un veicināja vairākus investīciju projektus kultūras mantojuma saglabāšanai.

Atziņas par kultūras jauno nozīmi lika gaitā nav mainījušās, bet, tieši otrādi, rūpīgas pasaules ekonomiskās attīstības analīzes rezultātā pat nostiprinājušās. Tās apspriestas visaugstākajā līmenī, Eiropas valstu reģionālās attīstības ministru sanāksmē 1996. gada maijā. Eiropas Komisija šo jauno kultūras lomu un nozīmi ir formulējusi vairākos svarīgos dokumentos: Baltajā dokumentā “Izaugsme, konkurētspēja un nodarbinātība”, zaļajā dokumentā “Par inovāciju”, “Vietējā attīstība un nodarbinātība”, vairākos dokumentos, kas risina bezdarba problēmas un citos. Plaši pētījumi par kultūras jauno nozīmi un kultūras sektora attīstības veicināšanu, un aktīva darbība šajā virzienā notiek gandrīz visās Eiropas valstīs. Kultūras jaunā loma tiek uzsvērtā Eiropas Savienības un nacionālajos stratēģiskajos dokumentos, kas cenšas atrisināt vairākas problēmas: kultūras daudzveidības saglabāšana un aizsardzība agresīvu globalizācijas tendenču vidē, kultūras profesionālisma aizsardzība pieaugošās tehnokratizācijas vidē, kultūras derīgā efekta pilnīgāka izmantošana un citas. Ievērības vērta ir UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojumā izteiktā pārliecība: “Ja vēlamies, lai kultūrpolitikas atbilstu tai kultūras izpratnei, kuru Komisija paudusi šajā Ziņojumā (autora piezīme: jaunajai izpratnei), tad kultūrpolitikas ir definējamas no jauna” (2).

Kultūras jaunās lomas izpratnei svarīgi notikumi bija Pasaules Kultūras un attīstības komisijas izveidošana un darbība, Starpvaldību konference par kultūras politiku un attīstību (Stokholma, 1998. gada marts – aprīlis) un divgadīga “Pasaules kultūras ziņojuma” publikācija, kas pierādīja, ka ilgtspējīga (sabalansēta) attīstība un plaukstoša kultūra ir savstarpēji saistītas lietas. Kultūras attīstība ir atkarīga no valsts labklājības, bet arī valsts labklājība nav sasniedzama bez kultūras palīdzības.

Būtisks pavērsiens ir nacionālo, reģionālo un starptautisko finanšu institūciju iesaistīšanās kultūras pastāvīgas nosacījumu veidošanā (19). Piemēram, Pasaules Banka ir izteikusi gatavību atbalstīt projektus, kas izmanto kultūru ekonomiskās attīstības veicināšanai, izglītības kvalitātes uzlabošanai, veicina vietējās sabiedrības līdzdarbību, sociālo atšķirību izlīdzināšanu un ierobežo sociālo atstumtību (30).

Kultūras attīstībai vairāk cenšas pievērst privāto uzņēmēju uzmanību. Stokholmas konferences laikā notika Pirmais UNESCO uzņēmēju forums, kurā piedalījās vairāk kā 400 dalībnieku.

Principiālā atšķirība starp kultūras jauno un iepriekšējo izpratni ir tā, ka jaunajā izpratnē kultūra no patērētājas nozares pārvēršas radītājā nozarē, tā tiek uzskatīta par pilntiesīgu tautsaimniecības sastāvdaļu, vienu no svarīgākajiem sektoriem, kas varētu aizsargāt pret masveida bezdarbu un veicināt attīstību.

Kultūras jaunajā izpratnē ir svarīgi visi ar kultūras attīstību saistītie jautājumi: kultūras mantojuma saglabāšana un papildināšana, profesionālās mākslas un amatiermākslas attīstība, masu kultūras tradīciju veidošana, kultūras industrijas attīstība u.c.

Mūsdienās pastiprinās kultūras dzīves un kultūras ekonomikas mijiedarbība. Kā katrai nozarei, kultūrai ir jādomā par konkurences, produkcijas kvalitātes, mārketinga, efektivitātes, tirgus attīstības un citiem jautājumiem.

Latvijā kultūras nozares attīstības pamatdokuments ir “Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes” (3), kas ir vērsta uz četrām pamatmērķu sasniegšanu: kultūras identitātes, kultūru dažādības, kreativitātes un kultūrlīdzdalības nodrošināšanu.

“Latvijas kultūrpolitikas nostādnes” ietver nepieciešamos nosacījumus, lai kultūra varētu attīstīties tās jaunajā izpratnē un kultūras ieguldījums tautas attīstībā varētu tikt realizēts atbilstoši potenciālajām iespējām (4). Turpretī “Pamatnostādņu” ieviešanai reālajā dzīvē vēl daudz darāmā.

1998. gadā ir uzsākta Nacionālās programmas “Kultūra” izstrādāšana (iesniegta LR Ministru Kabinētā izskatīšanai). Programmas mērķis ir nodrošināt “Latvijas kultūrpolitikas nostādnes” formulēto mērķu un uzdevumu izpildi. Programmā uz iepriekšējās attīstības analīzes bāzes ir izstrādāti priekšlikumi par nozares un apakšnozaru tālāku attīstību, kas cita starpā paredz jaunas kultūras iestāžu darbības formas un finansēšanas mehānisma ieviešanu.

1. Kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācija

Šajā pētījumā izmantotas atziņas, kas iegūtas 1998. gada pētījumā, mēģinot identificēt kultūru kā tautsaimniecības nozari. Tās ir:

- līdz šim nav bijis iespējams dot viennozīmīgu kultūras definīciju (pat tās tradicionālajā izpratnē),
- pētījumā par pamatu izmantota Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādņu formulētā kultūras definīcija: “Visplašākajā nozīmē kultūra nav atsevišķa dzīves joma, bet ir viss, ko cilvēks sabiedrībā ir radījis un rada, ieskaitot sevi pašu un sabiedrību. Kultūra pastāv un izpaužas ikvienā cilvēka darbības laukā kā noteiktu vērtību apziņa. Tā veido un nosaka nācijas un indivīdu attieksmi pret pasauli, citiem un pašiem pret sevi.” (3), un definējums, ka “Kultūra ir atsevišķas cilvēku kopas dzīvesveids” (19),
- skaitliski novērtējamā izteiksmē kultūra ir cilvēka humanitārās un artistiskās jaunrades izpausmes rezultāts pagātnē un tagadnē, tātad tā ietver kultūras mantojumu un dzīvās radošās darbības izpausmes formas (19),
- kultūra kopā ar personām un institūcijām, kas atbildīgas par radošā darba rezultātu saglabāšanu un nodošanu izmantošanai, veido kultūras sektoru (vai kultūras nozari) (19),
- pētījums aptver visu kultūras nozari, tas ir “institucionalizēto kultūru” un “pārējo kultūru” vienādi, ciktāl to atļauj pieejamā informācija,
- pētījumā ņemts vērā, ka dabiska nozaru saplūšanas procesa rezultātā kultūras nozares struktūra kļūst sarežģītāka – mainās proporcijas starp “institucionalizēto kultūru” un “pārējo kultūru”, kultūras apakšnozares saplūst, veidojas dažādas kultūras darba organizācijas formas,
- pētījumā ņemts vērā, ka mūsdienās, it īpaši valstīs, kas pārkārto tautsaimniecību no plāna uz tirgus ekonomiku, kultūras nozarē palielinās privāto un neatkarīgo sektoru nozīme,
- kultūras nozarē iezīmējas divas daļas:
  - 1) profesionālā māksla un kultūras iestādes, ko veido kultūras un mākslas iestādes, radošās grupas un atsevišķi mākslinieki, tautas māksla, tas ir, tā daļa, ko tradicionāli uzskata par kultūru,
  - 2) kultūras industrija,
- kultūras industrijas definīcija pašlaik tiek veidota, bet uzskata, ka kultūras industrija ir tā kultūras nozares daļa, kas ir saistīta ar masveida produkcijas radīšanu vai kultūras produkta izplatīšanu - grāmatu izdošana, televīzija, radio, kinofilmu ražošana, kompaktdisku un skaņu ierakstu ražošana, un cita masveida mūzika. Kultūras industrijai nepieder datorgrafika, prese un vispārēja izdevējdarbība, bet pieder tēlotāja māksla un daiļamatniecība,
- pētījumā lietotais kultūras industrijas sastāvs atšķiras no kultūrpolitikas un citos stratēģiskos dokumentos minētā, kur kultūras industrijā ietilpst: grāmatniecība, kino industrija, skaņu ierakstu producēšana, elektroniskie masu mediji un prese (3).

- kultūras kā tautsaimnieciskas kategorijas definīcijas mērķis ir identificēt (atdalīt) kultūras nozari no citām tautsaimniecības nozarēm, lai būtu iespējams veikt tās uzskaiti, analīzi, novērošanu, vadību un attīstības plānošanu. Līdz šim minētās kultūras nozares vai kultūras definīcijas nav derīgas kultūras nozares identifikācijai, jo tās nenosauc precīzi kultūras nozares produktu (uzskaites un analīzes objektu),
- kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācijas pamats ir kultūras nozares taustāmais un netaustāmais produkts, tas ir jāapzina un jāklasificē,
- skaitliskā identifikācijā, kas vienīgā ļauj analizēt nozares attīstību, nevar ietvert visus kultūras dažādos aspektus (kultūru kā tādu), tāpēc, identificējot kultūru kā tautsaimniecības nozari, jāpiesargās no vulgarizācijas vai pārāk vienkāršotas uztveres, vai kultūras kā tautsaimniecības nozares vienādošanas ar kultūru kā humanitāru vērtību.

Galvenie **secinājumi**, kas izriet no kultūras kā tautsaimniecības nozares identifikācijas 1998. gada pētījumā ir:

- kultūra ir sarežģīta un neviendabīga tautsaimniecības nozare, kas rada gan pakalpojumus, gan materiālas vērtības,
- kultūras produkts ir sarežģīts un grūti novērtējams, tas nav precīzi identificēts un klasificēts,
- kultūras nozare rada produktu ar augstu pievienoto vērtību, kurš Latvijā netiek pilnīgi uztverts,
- kultūras apakšnozaru produkta tirgus ietilpība ir dažāda,
- vairākās kultūras apakšnozarēs produkta tirgus cena ir administratīvi regulēta un neļauj pilnība izmantot apakšnozares tirgus ietilpību,
- atbilstoši produkta veidam un tirgus ietilpībai, kultūras apakšnozaru ekonomiskā patstāvība objektīvi ir atšķirīga,
- no ekonomiskā skatu punkta kultūras politikai ir jāievēro apakšnozaru īpatnības vismaz divos jautājumos – veidojot apakšnozaru darbības formas un finansējumu.

2. Kultūras un kultūras nozares tautsaimnieciskā nozīmīguma palielināšana

Analizējot kultūru ekonomiskā aspektā ir nepieciešams nošķirt kultūru plašā nozīmē (kultūra kā dzīvesveids) un kultūras nozari. Abām dimensijām ir sava atšķirīga nozīme tautsaimniecībā. Kultūras kā dzīvesveida nozīmīgums ir plašāks nekā ekonomiskās darbības rezultāts, un tas ietver arī nemateriālu pārnacionālu ietekmi, tādu kā miers un saskaņa, cilvēces attīstība utt. Kultūras nozares ietekme ir mērāma ekonomiskās kategorijās (produkts, pārdošana, izmaksas, nodarbinātība utt.), tā ir šaurāka, lokālāka, bet šo lokālo ietekmju summa veido globālu efektu.

Kultūra pati par sevi ir nacionāla kategorija, bet nacionālo kultūru kopums un mijiedarbība padara kultūru par internacionālu kategoriju. Kultūra ir vienlaicīgi vietēja (lokāla) un vispārēja (globāla), un abas šīs dimensijas pastāv mijiedarbībā. Atbilstoši **kultūra sekmē lokālu un globālu mērķu sasniegšanu.**

Globālo mērķu sasniegšanas ceļš ir nacionālās kultūras attīstība, tāpat kā globālās labklājības sasniegšanas ceļš ir nacionālā labklājība. Kā atzīmēts Pasaules Bankas sagatavotajā Pasaules Attīstības Ziņojumā 1999/2000, globalizācija un lokalizācija – pasaules ekonomiskā integrācija un pieaugošā vajadzība pēc vietējās autonomijas – ir divi galvenie spēki, kas noteiks pasaules attīstību 21. gadsimtā (27). Tieši šī iemesla dēļ, nacionālo kultūru attīstībai pievērš uzmanību starptautiskās institūcijas (UNESCO, PB, ES, EP u.c.), kurām ir pienākums rūpēties par cilvēces attīstību uz zemes, un atbilstoši šim pienākumam tiesības ietekmēt nacionālās valdības. **Tomēr galvenā atbildība par nacionālās kultūras attīstību paliek nacionālo valdību ziņā.**

2.1. Kultūra un ilgtspējīga (sabalansēta) attīstība

Galvenais lielais (globālais) mērķis, kura sasniegšanu var sekmēt kultūra, ir sabalansēta attīstība. Šīs tēzes pamatā ir atziņa, ka dažādās sabiedrībās ir atšķirīga vērtību izpratne un atšķirīgi ekonomiskie, sociālie un kultūras apstākļi, kas nosaka to prioritāšu izvēli. Jēdziens “sabalansēta attīstība” tiek vispārīgi lietots kopš 1987. gada, kad Pasaules Vides un attīstības komisijas ziņojumā “Mūsu kopējā nākotne” tika uzsvērts, ka risinot patreizējā perioda ekonomiskās problēmas, nedrīkst radīt neatgriezeniskus zaudējumus nākošajām paaudzēm. Sākumā sabalansētas attīstības jēdzienu saistīja tikai ar dabas mantojuma saglabāšanu, kaut gan jau 1987. gada ziņojumā “Mūsu kopējā nākotne” sabalansēta attīstība ir saistīta arī ar kultūras mantojuma saglabāšanu. Mūsdienu izpratnē sabalansēta attīstība ir process, kurā, darbojoties šodienas vajadzību apmierināšanai, tiek aizsargātas cilvēciskās, kultūras un dabas vērtības, kas nepieciešamas nākamajām paaudzēm. Sabalansēta attīstība ir harmoniska attīstība, kas nodrošina cilvēcei labklājību un ilgstošu, garīgi bagātu pastāvēšanu. No otras puses, sabalansēta attīstība nozīmē attīstību, ievērojot ierobežojumus.

Kultūras saistība ar sabalansētu attīstību ir divpusēja – kultūras īpatnības ietekmē katras sabiedrības attīstības modeli, to ietekme nepazūd, izzūdod (iznīcinot) kultūras materiālo veidolu, tāpēc tās jāņem vērā un iespējami pozitīvi jāizmanto. No otras puses, lai attīstība būtu sabalansēta, ir jārūpējas par kultūras materiālo un nemateriālo vērtību saglabāšanu nākamajām paaudzēm, tas nozīmē, jā saglabā kultūras liecības un vērtības un jānodrošina to pārmantojamība (izglītība, apmācība, izziņa utt).

Līdz šim kultūru un sabalansētu attīstību saistīja galvenokārt materiālā kultūras mantojuma saglabāšanas aspektā. Tagad ir atzīts, ka kultūras mantojums sabalansētas attīstības kontekstā ir jāsaprot plašāk – kā materiālā un nemateriālā kopums. Vēl vairāk, tieši nemateriālā kultūras mantojuma daļa (cilvēka (*human*) faktors) ir tā, kas nosaka sabiedrības attīstības prioritātes un modeļus. Tāpēc tagad uzmanība tiek pievērsta arī tādām lietām kā lauku un pilsētu apdzīvotības modeļi, kultūras un sadzīves tradīcijas, simboli un rituāli, tradicionālo darba un tehnisko iemaņu ievērošana un izmantošana. Tā kā sabalansētas attīstības kontekstā ir svarīga arī kultūras pārmantojamība, nepieciešams nodrošināt arī kultūras institucionālās bāzes pastāvēšanu. Šāda pieeja ir lietota UNESCO kultūras definīcijā, kas publicēta Pasaules Kultūras un attīstības ziņojumā “Mūsu radošā daudzveidība” 1995. gadā.

Florences konferencē (1999. gadā) nosauc trīs sabalansētas attīstības nodrošināšanas faktorus: demokrātija, vide un kultūra.

UNESCO un Itālijas valdības galvenajā ziņojumā Florences konferencei (19) ir formulēti galvenie stratēģiskie virzieni, kuros jādarbojas, lai nodrošinātu saskaņu starp kultūru un sabalansētu attīstību. Ziņojumā konstatēts, ka kultūras nozīme ir novērtēta par zemu, kultūras nozīmi nenovērtē politiķi un neietilpina kultūru stratēģiskajos attīstības plānos, tās finansējums neatbilst derīgajam ieguldījumam un ir par mazu pilnvērtīgai kultūras attīstībai. Ziņojuma mērķis ir ierosināt veidot jaunus kultūras attīstības principus, prioritātes un mehānismus, veidot jaunas alianses un finansēšanas mehānismus, kas sekmētu kultūras attīstību.

Apkopojot Florences konferencē, citos teorētiskajos materiālos un labākās prakses aprakstos izteiktās atziņas, galvenie virzieni, kuros jāstrādā, lai palielinātu kultūras nozīmi sabalansētas attīstības veicināšanā ir šādi.

- 1) Saprast kultūras nozīmi sabalansētā attīstībā visos līmeņos, bet it īpaši lēmumu pieņemšanas līmenī (Saeima, valdība) un veicināt tās attīstību.
- 2) Palielināt izpratni par nacionālās kultūras nozīmi sabiedrībā un izveidot sabiedrību par ietekmējošu politisko spēku kultūras aizsardzībai, lobīju kultūras mantojuma saglabāšanai un atjaunošanai.
- 3) Panākt saskaņu starp kultūras vērtību (kultūras mantojuma) saglabāšanu nākamajām paaudzēm un iznīcināšanu, lai apmierinātu patreizējās vajadzības.
- 4) Veicināt visa veida kultūras mantojuma saglabāšanu, integrējot to patreizējā tautsaimniecības sistēmā (senās formas mūsdienīgs saturs), bet saglabājot tā kultūras vērtību.
- 5) Saglabāt un izmantot īpaši vērtīgo (Eiropas un pasaules nozīmes) garīgo un materiālo kultūras mantojumu, it īpaši monumentālās celtnes, arhitektūras un kultūras ainavas, izmantojot šajā nolūkā supranacionālo institūciju (UNESCO) atbalstu, starpvaldību līgumus un likumdošanas normas (UNESCO konvencijas: 1972. gada konvencija par Pasaules kultūras un dabas mantojuma saglabāšanu, 1970. gada konvencija par pasākumiem īpašuma tiesību uz kultūras priekšmetiem aizsardzību, kultūras priekšmetu importa, eksporta un pārvešanas novēršanu, 1954. gada konvencija par kultūras īpašuma aizsardzību bruņota konflikta gadījumā, principu ieviešana dzīvē).
- 6) Nodrošināt saskaņu un sadarbību starp radošajiem cilvēkiem, kas darbojas tieši kultūras jomā, un tiem, kas vada un pārvalda kultūras attīstību.
- 7) Nodrošināt sabiedriskā un privātā sektora kopdarbību (*public-private partnership*) kultūras attīstībai.
- 8) Nodrošināt saskaņu starp kultūras sektora komercializācijas radīto pakļaušanos tirgus spēkiem un neatkarību, lai novērstu satura un profesionālisma izkropļojumus, ko varētu radīt tirgus spēku netraucēta ietekme. Radīt sinerģiju starp subsidēto un komerciālo sektoru, lai veicinātu radošā kultūras produkta eksportu.
- 9) Panākt, ka kultūras attīstība tiek pētīta tāpat kā jebkuras citas nozares attīstība, ieskaitot tās ekonomisko rezultātu. Nodrošināt statistisko uzskaiti un informāciju par visu kultūras sektoru, ieskaitot subsidēto, komerciālo un brīvprātīgo daļas.

Paredzēts, ka UNESCO izstrādās vadlīnijas starptautiski salīdzināmas kultūras statistikas veidošanai, kas paredz nodrošināt datus, kas nepieciešami kultūras ekonomiskās ietekmes novērtēšanai, saprotot kultūru tās plašākajā nozīmē. UNESCO ir apņēmusies sadarboties ar nacionālām, reģionālām un starptautiskām institūcijām, apkopot un sniegt ziņas par interesantiem pilotprojektiem, īpaši kultūras finansēšanas jomā.

Savukārt Pasaules Banka ir veikusi pētījumu par kultūras tautsaimniecisko nozīmīgumu, kuru paredzēts publicēt. Pasaules Banka ir publicējusi vairākus ziņojumus par sekmīgiem kultūras projektiem, kuru rezultātā ir izdevies panākt ekonomiskās aktivitātes pieaugumu atjaunotu kultūras pieminekļu apkārtnē.

10) veicināt dialogu starp kultūrām un civilizācijām miera nostiprināšanas nolūkā, kas nozīmē starptautisku projektu īstenošanu, zināšanu uzlabošanu vienam par otru, it īpaši izmantojot kultūras mantojuma iespējas.

Kultūra sekmē arī citu globālu mērķu sasniegšanu, tādu kā nabadzības ierobežošana, nodarbinātība, dzīves līmeņa paaugstināšana un citu, bet tas notiek, īstenojot vietējos mērķus, tas ir, caur kultūras ietekmi uz nacionālo tautsaimniecību.

2.2. Kultūras ietekme uz nacionālo tautsaimniecību

Kultūras nozare ir saistīta ar gandrīz visām pārējām tautsaimniecības nozarēm. Iepriekšējā ziņojumā par kultūras sektora tautsaimniecisko nozīmīgumu secināts, ka kultūras sektors ietekmē vietējo tautsaimniecību tieši un pastarpināti.

2.2.1. Kultūras tiešais ieguldījums tautsaimniecībā

Kultūras tiešo ieguldījumu Latvijas tautsaimniecības attīstībā var novērtēt pēc vairākiem rādītājiem:

- nacionālā bagātība, kas atrodas kultūras nozares pārraudzībā,
- nozarē saražotais IKP,
- nozarē nodarbināto skaits,
- nozares produkcija vērtības un naturālā izteiksmē,
- nozares līdzdalība ārējā tirdzniecībā,
- nozares nozīme investīciju (vai ekonomiskā potenciāla veidošanas) ziņā.

1998. gada pētījumā ir analizēta kultūras nozares un kultūras produkta būtība un statistiskais atspoguļojums. Pētījuma rezultātā secināts, ka Latvijā līdz šim nav izrādīta interese par kultūru kā tautsaimniecības nozari, un par to liecina arī pieejamā statistika. Saskaņā ar vispārējās ekonomiskās darbības klasifikāciju NACE 1.Red. (6), kuru lieto Latvijas statistika, un kura atbilst Eiropas Savienības Ekonomiskās darbības statistiskai klasifikācijai NACE Rev.1, kultūra nav izdalīta kā atsevišķa ekonomiskā darbība, tā ir ieslēpta sekcijā O "Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi", dažādās klasēs un apakšklasēs.

Galvenie secinājumi:

- 1) esošā statistika nenodrošina informāciju par vairākiem svarīgiem kultūras kā tautsaimniecības nozares analīzei nepieciešamiem rādītājiem - nozarē radīto pievienoto vērtību, produkcijas un realizācijas apjomu, strādājošo skaitu, ārējo ekonomisko darbību, kapitālieguldījumiem, ārvalstu investīcijām,
- 2) nosauktos rādītājus varbūt var iegūt ar speciāliem aprēķiniem, bet nav pārliecības par šādā veidā iegūtas informācijas ticamību,
- 3) kultūras nozare kā tāda un tās produkcija nav uzskaitīta vienā nozarē, bet ir izkliedēta vairākās nozarēs, ir iespāids, ka atsevišķi produkcijas veidi vispār netiek uzskaitīti,
- 4) valsts statistiskā uzskaitē par kultūras nozari ir veidota atbilstoši tradicionālai pieejai, kas uztver kultūru kā bezvērtības humanitāra produkta radītāju, tā nav kompleksa un vispārīga,
- 5) kultūras nozares statistiskā uzskaitē ir labāka kultūras nozares pārvaldes institūcijās, bet tās avots ir informācija, kas iegūta tieši no kultūras iestādēm, un tāpēc (acīmredzot dažādu metodoloģiju dēļ) ne vienmēr saskan ar valsts statistikas sniegto informāciju,
- 6) neskatoties uz informācijas trūkumu un juceklību, no naturālo rādītāju analīzes ir iespējams konstatēt, ka kultūras nozares tiešais ieguldījums tautsaimniecībā sāk palielināties.

1998. gada pētījumā secināts, ka kultūras produkts, tāpat kā citu nozaru produkcija tiek ražots pārdošanai vai vismaz lietošanai. Šajā pētījumā ir **noskaidrots iespējamais kultūras apakšnozaru produkts un tā piedāvājums tirgū (3. sadaļa)**. Kultūras produkta identifikācija ir nepieciešama, lai varētu veikt kultūras nozares statistisko izpēti, noteikt tās finansēšanas modeli.

2.2.2. Kultūras netiešais ieguldījums tautsaimniecībā

Kultūras netiešais ieguldījums tautsaimniecībā ir jautājums, kas radies reizē ar jauno pieeju kultūras nozīmīguma novērtēšanā. Tieši kultūras netiešā ieguldījuma novērtējums var būtiski mainīt priekšstatu par kultūru kā patērētāju nozari un noskaidrot tās patieso vērtību – gan humanitāro, gan ekonomisko, un to pilnīgāk izmantot.

Kultūras netiešo ieguldījumu parasti analizē vairākos aspektos:

- kultūra un ekonomiskās attīstības palielināšanās citās nozarēs,
- kultūra un nodarbinātība,
- kultūra un darba spēka kvalitāte,
- kultūra un reģionālā attīstība,
- kultūra un bērni un jaunieši.

Kultūras netiešais ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā sīki izanalizēts un skaitliski aprēķināts 1998. gada pētījumā. Pētījumā secināts, ka:

- kultūras attīstība pašlaik, bet vēl vairāk nākotnē, veicina ekonomisko aktivitāti un nodarbinātību citās nozarēs, kultūras ietekme uz citu nozaru attīstību par pieticīgā novērtējumā ir vērā ņemama,
- kultūras attīstībai un pieejamībai ir būtiska nozīme darba spēka kvalitātes uzlabošanā, cilvēka personības attīstībai, uzņēmēju veidošanā,
- kultūra ir atzīts reģionālās attīstības veicināšanas faktors,
- kultūras attīstība ir būtiska nākotnes sabiedrības veidošanā,
- kultūras attīstība ir tūrisma attīstības nepieciešams priekšnosacījums,
- kultūra ir efektīvs līdzeklis Latvijas tēla veidošanai un popularizācijai pasaulē, kas savukārt rosina interesi par Latvijas tautsaimniecību, stimulē ārvalstu ieguldītāju un tirdzniecības partneru interesi par Latviju kā ekonomiskās darbības partneri,
- kultūras netiešā ietekme uz Latvijas tautsaimniecību nav pietiekoši novērtēta un netiek izmantota.

Šajā pētījumā, identificējot kultūras apakšnozaru produktu un piedāvājumu tirgū (3. sadaļa), novērtēts kultūras netiešais ieguldījums tādā veidā, kā tas varētu ietekmēt jaunu nozaru veidošanos un papildus nodarbinātību.

2.2.3. Kultūras tautsaimnieciskā nozīmīguma palielināšanas ceļi

Sadaļā 2.2.1. minēti darbības virzienu kultūras attīstības un sabalansētas attīstības saskaņošanai, kādus tos redz un iesaka nacionālām valdībām supranacionālās institūcijas. Šajā sadaļā ir pārskatīti 1998. gada ziņojumā sniegtie priekšlikumi par kultūras tautsaimnieciskā nozīmīguma palielināšanu valstī, ņemot vērā gada laikā iegūtās atziņas un secinājumus.

Lai palielinātu kultūras tautsaimniecisko nozīmīgumu valstī, ir divi ceļi:

- veicināt kultūras attīstību.
- uzlabot kultūras izmantošanu tautsaimnieciskiem mērķiem.

Kā panākt kultūras attīstību?

UNESCO Pasaulē kultūras un attīstības komisijas ziņojumā (2) ir norādīts, ka kultūras nozares attīstībā galvenais ir rast līdzsvaru starp tirgus spēku efektivitāti un līdztiesības apsvērumiem, kas izpaužas kā līdzsvars starp tirgu un valdības rīcību, starp privāto brīvību un sabiedrisko vajadzību to regulēt, starp nepieciešamību ieviest jaunas tehnoloģijas un resursu nabadzību.

Otrs svarīgs kultūras nozares attīstības nosacījums ir nozares savdabības apzināšanās, izpratne par to, ka bez kultūras nav iespējama attīstība, tātad tās pastāvēšana un pieejamība ir objektīva nepieciešamība, savukārt kultūras pastāvēšana un pieejamība ir iespējama tikai tad, ja ir sasniegta tveramā un netveramā sintēze. Tas nozīmē, ka līdz ar savas materiālās čaulas attīstību kultūra pieprasa arī nemateriālā esamību (valodas, tradīcijas, zinātne, netveramais kultūras mantojums, profesionāla un ļoti specifiska vadība).

Trešais svarīgais kultūras attīstības nosacījums ir stabils un ilglaicīgs finansējums.

Ceturtais nosacījums, kas saskan ar pirmo nosacījumu, ir efektīva valsts un pašvaldību darbība kultūras attīstības veicināšanā. UNESCO Pasaules kultūras un attīstības komisijas ziņojumā teikts: “Laikā, kad kultūrindustrijas ekonomiskā nozīmība arvien pieaug, neizbēgami rodas spriedze starp kultūras mērķiem un tirgus loģiku, starp komerciālām interesēm un vēlmi pēc daudzveidību atspoguļojoša satura. Bet globalizācija ir ierobežojusi valdībām atvēlēto lomu attiecībā uz kultūras produktu nodrošināšanu, gan iekšzemē, gan ārzemēs. Valdībai jāiejaucas netieši, tai vairāk jāveicina vēlamie procesi un arī jālabo brīvā tirgus radītie izkropļojumi” (2).

Netiešās iejaukšanās veidus var identificēt ar efektīvu kultūras vadību, izmantojot finanšu līdzekļus. Tie ir:

- autortiesību, mākslinieku tiesību aizsardzība (sociālie, juridiskie, finansiālie, institucionālie pasākumi),
- mākslinieka īpašā statusa atzīšana (nodokļu sistēma, sociālās garantijas, apmācība, pakalpojumi infrastruktūras izmantošanā),
- tai pat laikā taisnīgu tirgus principu ieviešana attiecībā pret māksliniekiem un amatniekiem (likumdošana, kultūras nozaru identifikācijas un darbības nosacījumu modernizācija, amatiermākslas ekonomiskā statusa precizēšana u.c.),
- finansiāls atbalsts jaunām mākslas formām, mākslinieciskās daudzveidības paplašināšana,
- iniciatīva racionāla kultūras darba organizēšanā, līdzdalība kultūras atbalsta un pakalpojumu struktūru veidošanā,
- kultūras vērtību saglabāšanas nodrošināšana, nelegālās tirdzniecības ierobežošana ar kultūras objektiem un aizsardzība pret to izlauzīšanu,
- kultūras rezultāta un kultūras kā nozares (ekonomiskās darbības veida popularizācija) – informācija par kultūras darba iespējām, darbošanās raksturu (radošs darbs, jaunas tehnoloģijas), nozīmi kultūras un tautsaimniecības attīstībā, modernu un interesantu piemēru popularizācija.

Lai nodrošinātu kultūras attīstību ir nepieciešams:

- 1) vienoties par definīcijām - kas ir kultūras nozare un kultūras industrija, kas ir tās produkts, kā to uzskaitīt,
- 2) izdalīt kultūru kā atsevišķu tautsaimniecības nozari valsts statistiskās uzskaites klasifikatoros vai vismaz uzrādīt precīzāk kultūras produkta ekonomiskos rādītājus (ražošana materiālā un vērtības izteiksmē, nodarbinātība, eksports, imports kultūras vajadzībām), panākt pēc iespējas kompleksu un pilnīgu nozares atspoguļojumu pieejamā statistikā,
- 3) uzlabot nozares attīstības ekonomisko aspektu analīzi un novērošanu,
- 4) integrēt kultūras sektoru tautsaimniecības attīstības, reģionālās attīstības un pašvaldību stratēģiskajos plānos,

- 5) pārdomāt un noteikt iedarbīgus finansu pasākumus nozares attīstības veicināšanai, piemēram, mērķtiecīgākus uz tirgus principiem un konkurenci balstītus finansēšanas modeļus, tai skaitā izmantojot nodokļu atvieglojumus, veicot šo pasākumu seku analīzi,
- 6) veicināt investīcijas kultūras sektora attīstībai, saskaņot valsts un privātās intereses un ieguldījumus kultūras sektora attīstībā, pamatojot investīciju nepieciešamību ar tiešā un netiešā ekonomiskā efekta analīzi (*cost-benefit analysis*), kā to jau dara plānojot vides investīcijas,
- 7) pēc iespējas atvieglot kultūras produkta radīšanu un pārdošanu (izplatīšanu), organizējot kultūras nozari apkalpojošo infrastruktūru (izglītības, biznesa pakalpojumu attīstība utt.),
- 8) pārskatīt un optimizēt kultūras institūciju darbības formas, lai maksimāli izmantotu radošo cilvēku iniciatīvu papildus finansu piesaistīšanā un darbības organizācijā.

Lai uzlabotu kultūras izmantošanu tautsaimnieciskiem mērķiem, jāpanāk, ka nozarē vēlas darboties spējīgi cilvēki un jāpalielina kultūras produkta piedāvājums. Šajā nolūkā nepieciešams:

- 1) veikt pasākumus, kas piesaista darbībai kultūras nozarē - kultūras nozares nozīmīguma proklamēšana, laba tēla radīšana, informācija par darbības iespējām un daudzveidību,
- 2) sekmēt kultūrizglītības attīstību, lai sagatavotu speciālistus un kultūras produkta patērētāju,
- 3) palielināt kultūras sektora pieejamību - masu kultūras attīstība - festivāli, amatieru kolektīvi u.c.,
- 4) dažādot kultūras darba formas, veicināt privāto uzņēmējdarbību kultūras nozarē, mazo un vidējo uzņēmumu veidošanos, tajā pašā laikā saglabājot stingru kultūras profesionalitātes kontroli,
- 5) ierosināt uzņēmumu veidošanos, kas sniedz uzņēmējdarbības pakalpojumus kultūras nozares dalībniekiem - teorētiskā un tehniskā palīdzība, konsultāciju dienestu attīstība uzņēmējdarbības un nozares specifiskajos jautājumos, starpniecība tirgus jautājumu risināšanā, lai atbrīvotu kultūras darbiniekus tiešajam radošajam darbam,
- 6) veidot kultūras nozarē institūcijas, kas darbojas pēc biznesa inkubatoru principa, šajā nolūkā izmantojot bijušos tautas namus, klubus un citas institūcijas, kas veicina ar kultūru saistītas darbības uzsākšanu,
- 7) sniegt teorētisko un praktisko palīdzību projektu sagatavošanā,
- 8) plašāk sadarboties ar pašvaldībām, tai skaitā iesaistīties pašvaldību projektos, tā papildinot finansu iespējas.

Lai palielinātu kultūras produkta pieprasījumu nepieciešams:

- 1) regulāri veikt tirgus izpēti par iespējamo kultūras produkta patērētāju, un iepazīstināt ar to kultūras nozares dalībniekus,
- 2) ievērojami uzlabot reklāmas darbu, pakļaut reklāmas darbu modernām mārketinga koncepcijām, paaugstināt tā profesionālo līmeni, iesaistīt privātos uzņēmējus,

- 3) uzlabot cita veida kultūras nozares produkta popularizēšanu, kultūras sektora produkta tirdzniecības vietu (izstāžu zāļu, skatuvju utt.) nodrošināšana un racionāla organizācija - tuvāk patērētājam, lielu notikumu sakarā u.t.t.,
- 4) saglabāt valsts pasūtījumu kultūras produktam, vai ieviest reāli darbojošos atvieglotus nosacījumus kultūras sektora produkta realizācijai,
- 5) nepārtraukti celt kultūras produktu kvalitāti,
- 6) sakārtot starptautiskās attiecības kultūras produktu tirgus jautājumos.

Kultūra ir plaša, daudzveidīga un ļoti dinamiska nozare, kurā produkts tiek radīts, izmantojot dažādas tehnoloģijas. Tas ir dabiski, ka tehnoloģiju progress, kas ienāk visās dzīves jomās, iespaido arī kultūras attīstību, arvien padziļinot kultūras integrāciju nacionālajā tautsaimniecībā un globālajā sociāli – ekonomiskajā sistēmā. Šādā veidā kultūras tautsaimnieciskais nozīmīgums pieaug. **Kultūra kļūst par perspektīvu augsto tehnoloģiju nozari, kas var ražot preces vietējam patēriņam un eksportam, bet vienlaicīgi tā iegūst jaunu veidolu.**

Jaunu tehnoloģiju izplatība un progress iespaido kultūras attīstību vairākos veidos:

- vairākās kultūras apakšnozarēs jaunās tehnoloģijas nosaka kultūras produkta pastāvēšanas iespējas (filmas, bibliotēkas, mūzika), kultūras industrijas attīstību un konkurētspēju, tai skaitā ārējā tirgū, nacionālās kultūras konkurētspēju pret alternatīvām (piemēram, datorspēles pret daiļliteratūras lasīšanu),
- kultūru iespaido ne tikai pašā kultūrā ieviestās tehnoloģijas, bet arī tās, kas pastāv ārpus kultūras (datortehnikas attīstība un pielietojums, jaunas saziņas tehnoloģijas, informācijas sabiedrības un atbilstošas dzīves filozofijas veidošanās),
- jaunās tehnoloģijas ļauj radīt savu specifisku produktu, kam ir kultūras produkta iezīmes, bet kura kultūras vērtība vēl nav patiesi novērtēta (piemēram, virtuālā realitāte),
- vairākās jomās jaunās tehnoloģijas tehnokratizē kultūras produkta radīšanu (elektroniskā mūzika, elektroniskās filmas), bet arī nozīmē inovāciju kultūras produkta radīšanā,
- jauno tehnoloģiju ieviešana veicina pilnīgi jaunu nozaru un ekonomiskās darbības veidu rašanos un paplašina kultūru apkalpojošo nozaru klāstu, šie procesi savukārt atklāj jaunas nodarbinātības iespējas, bagātina cilvēka radošo ideju izpausmes.

It īpaši jauno saziņas līdzekļu ieviešana un izplatība iespaido nacionālo kultūru:

- veicinot sazināšanos, tās veicina kultūru atšķirību izlīdzināšanos un tādā veidā apdraud nacionālo kultūru pastāvēšanu, bet, no otras puses, arī piedāvā plašākas iespējas uzzināt par citu kultūru īpatnībām (globālā un lokālā mijiedarbība),
- saziņas līdzekļi, sniedzot informāciju tikai vienā vai nedaudz valodās apdraud vietējo valodu pastāvēšanu,
- saziņas līdzekļi izmanto kultūras produktu daudz intensīvāk,
- saziņas līdzekļi ir visefektīvākais kultūras produkta reklāmas veids,
- saziņas līdzekļu izmantošana kultūras produkta izplatīšanai izvirza jaunas prasības autortiesību aizsardzībai, šajā procesā aktīvāk jāiekļaujas Pasaules intelektuālā īpašuma aizsardzības organizācijai.

Nacionālās programmas “Kultūra” izstrādes gaitā šī pētījuma autorei ir nostiprinājusies pārliecība, ka Latvijā pietiekami nenovērtē jauno (augsto) tehnoloģiju lomu kultūras attīstībā. Latvijā jauno tehnoloģiju ieviešana kultūrā notiek stihiski, galvenokārt pateicoties kultūras institūciju vadītāju iniciatīvai un labai gribai un privātā sektora darbībai. Valsts finansētajā kultūras nozares daļā jauno tehnoloģiju ieviešanai gandrīz netiek paredzēti līdzekļi, un tas kavē tehnoloģiski ietilpīgu nozaru attīstību (piemērs – bibliotēkas, kam nav paredzēti citi finansēšanas avoti) un būtiski samazina to iespējas būt izmantotām tautsaimnieciskiem mērķiem.

3. Kultūras apakšnozaru produkts un piedāvājums tirgū

Šajā sadaļā kultūras apakšnozaru produkts ir vērtēts tieši ekonomiskā (tirgus) izpratnē – tiek novērtēts tikai produkts, kas nonāk tirgū pārdošanai. Vērtējot nav aizmirsts, ka katras kultūras apakšnozares produktam ir liela humanitārā ietekme, kas tikai daļēji izpaužas produkta tirgus vērtībā un nosaka kultūras produkta īpatnējo būtību, kad produkta izmantošanas ietekme ir plašāka nekā tā identificējamā daļa.

Ar kultūras produktu tirgu šajā pētījumā saprot gan kultūras produkta pārdošanu brīvā tirgū, gan kultūras produkta valsts un pašvaldību pasūtījumu (tiek pieņemts, ka kultūras iestāžu un uzņēmumu uzdevums ir pildīt kultūras produkta valsts un pašvaldību pasūtījumu). Kultūras pārvaldes iestāžu produkts šajā pētījumā netiek analizēts.

Nacionālā programma “Kultūra” nosauc šādas kultūras nozares apakšnozares:

- kultūras mantojums,
- muzeji,
- bibliotēkas,
- vizuālā māksla,
- tradicionālā kultūra un amatiermāksla,
- teātris,
- mūzika un dejas,
- literatūra,
- filmu nozare,
- kultūrizglītība.

Nozaru identifikācija, diemžēl, nav precīza, tāpēc arī nozares produkta identifikācija nav precīza. Tomēr tā dod informāciju par kultūras apakšnozaru tirgus paplašināšanas iespējām, nozares izpētei nepieciešamajiem rādītājiem un pakāpi, kāda kultūra tiek atspoguļota statistikā pašlaik, kultūras finansēšanas pilnīgošanas virzieniem.

Kultūras mantojums

Apakšnozares uzdevums ir nodrošināt kultūras mantojuma tas ir, cilvēka garīgās darbības liecības materiālā vai nemateriālā (taustāmā vai netaustāmā) formā saglabāšanu un izmantošanu. Vispārīgā vērtējumā kultūras mantojums ir mākslinieku, arhitektu, mūziķu, rakstnieku un zinātnieku darbi, kā arī anonīmu mākslinieku darbi, cilvēces gara izpausme un vērtību sistēmu, kas piešķir dzīvei jēgu (28, 33.lpp.).

Apakšnozares “Kultūras mantojums” produkts ekonomiskā (tirgus) izpratnē ir taustāmā un netaustāmā kultūras mantojuma izmantošana. Kultūras mantojuma izmantošanas tiesības netiek pārdotas.

Apakšnozares produkts nonāk tirgū tieši un netieši, abos gadījumos caur savu pastāvēšanu lietojamā (apskatāmā, izzināmā, izbaudāmā utt.) veidā. Tieša tirgus prece ir kultūras piemineklis, par kuru apmeklēšanu jāmaksā biļetes cena, netieša tirgus prece ir kultūras piemineklis, kuru apmeklēšana nav paredzēta vai par to nav jāmaksā biļetes cena, vai kultūras mantojums visdažādākajās izpausmēs, kuru ienākumu gūšanai izmanto cita kultūras apakšnozare (piemēram, muzeji, bibliotēkas, vizuālā māksla). Redzamākā apakšnozares tirgus prece ir materiālais kultūras mantojums (arhitektūras, arheoloģijas, monumentālās, sakrālās un lietišķās mākslas, industriālais mantojums), taču tas parasti tiek papildināts ar nemateriālo kultūras mantojumu (senās apbūves un tradīciju saglabāšana dabā apkārt piemineklim vai vismaz informācija par to, folkloras priekšnesumi pieminekļi utt.). Materiālā papildinājums ar nemateriālo bagātina kultūras mantojumu un pilnīgāk atklāj tā vērtību, un parasti tas dod iespēju tirgū pieprasīt papildus samaksu (piemēram, Turaidas pils un pils muzejs, folkloras vai citas laikmetam atbilstošas mūzikas koncerti kultūras pieminekļos u.c.).

Ir iespējams, ka pats kultūras mantojuma objekts tiek pārdots kā prece, un tā cena tiek noteikta atkarībā no pieprasījuma un piedāvājuma sakritības.

Kultūras mantojuma izmantošana statistiski netiek atspoguļota, un to arī nav iespējams izdarīt, jo pirmkārt, tā izmantošanā ir iesaistītas vairākas kultūras apakšnozares (neatbilstība nozaru klasifikatoram), un, otrkārt, tas tiek izmantots visdažādākajos veidos (neatbilstība produktu klasifikatoram).

Kultūras mantojuma izmantošana ir potenciāla eksporta prece tādā nozīmē, ka to apmeklē ārvalstu tūristi. Daļa kultūras mantojuma var tikt pārdota ārvalstīs (senlietas, seni mākslas priekšmeti utt). Dati par kultūras mantojuma eksportu caur izmantošanu, liekas, netiek vākti vai nav pilnīgi. Senlietu eksportu kontrolē Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. Kopumā pašlaik kultūras pieminekļu izmantošanas un tiešas pārdošanas īpatsvars Latvijas eksportā netiek uztverts, bet tas nav liels. Valstiskā skatījumā, ir vērts palielināt kultūras mantojuma izmantošanas “eksportu”, bet kultūras mantojuma pārdošana nav jāveicina.

Kultūras mantojuma esamība lietojamā veidā labvēlīgi ietekmē konkrētās apdzīvotās vietas attīstību, rada darba vietas tieši pieminekļi, ierosina tūrisma attīstību un uz tā bāzes citu nozaru attīstību. Tās ir:

- tūrisma apkalpojošās nozares (viesnīcas, ēdināšanas vietas, transports, tirdzniecība un vietējo preču ražošana, tai skaitā dārzeņu un citas pārtikas, daiļamata preču un suvenīru ražošana, gidu un informācijas dienesti un citi),
- pieminekļa izpētes darbu ierosinātās darbības, kas rada pieprasījumu zinātniekiem vēsturniekiem, arheologiem, folkloristiem, māksliniekiem, restauratoriem, muzeju darbiniekiem,
- pieminekļa, tā apkārtnes un apdzīvotās vietas uzturēšanas un labiekārtošanas darbu ierosinātās ekonomiskās darbības (būvniecība un rekonstrukcija, kas savukārt rada pieprasījumu būvmateriālu un metāla konstrukciju ražotājiem vai tirgotājiem, arhitektiem),

- citas ekonomiskās darbības (tai skaitā uz ārvalstu investīciju bāzes), kuras ierosina ekonomiskās aktivitātes pieaugums teritorijā, kvalificēta darbaspēka (pieminekļa aprūpes speciālistu, inteligentu un tos pavadošo ģimenes locekļu) pieplūdums, sakārtotas, labiekārtotas un attīstošās vietas iespaids un palielinātais patērētāju pieplūdums.

Kā atzīmēts Nacionālā programmā “Kultūra”, kultūras mantojuma nozare ir saistīta ar vēsturi, mākslu, arhitektūru, būvniecību, būvmateriālu ražošanu, amatniecību, tehniku, tūrismu, tā saistīta ar reģionālo attīstību, teritorijas plānošanu, vides aizsardzību, ģeogrāfiju un citām nozarēm.

Kultūras mantojuma ekonomiskā vērtība pieaug un to uzturēšana ir finansiāli vieglāka, ja, saglabājot kultūras mantojuma būtību, to var izmantot mūsdienu vajadzībām (kultūras iestāžu izvietojumam vai citām administratīvām vajadzībām, dzīvošanai).

Kultūras mantojuma objektu īpašuma piederība ir tikai daļēji identificējama, bet tā uzskaitītā daļa ir gan valsts, gan privātā īpašumā. Atbilstoši materiālā atbildība par kultūras mantojuma uzturēšanu sadalās starp valsti un privāto īpašnieku, bet valstij tomēr paliek pienākums rūpēties par kultūras mantojuma saglabāšanu. Tiešos ienākumus no kultūras mantojuma izmantošanas saņem galvenokārt īpašnieks (privātpersona, valsts vai, retos gadījumos, pašvaldība), bet netiešos (ienākumi no paaugstinātās aktivitātes, ko ierosinājusi kultūras mantojuma izmantošana un saglabāšana, vai kultūras mantojuma izmantošanas) – pašvaldība vai citas kultūras apakšnozares (muzeji, vizuālā māksla). Apakšnozares rīcībā nonāk tikai neliela daļa no ienākumiem no kultūras mantojuma izmantošanas, tāpēc rodas neatbilstība starp apakšnozares uzdevumu izpildei nepieciešamo finansējumu un tā iegūšanas iespējām. Teorētiski ir atzīts, ka kultūras mantojuma saglabāšanas finansēšana, izmantojot gadījuma finansējumu (projektu sistēma), nav pietiekoša, jo tā nedod iespēju īstenot ilgtermiņa stratēģijas.

Problēmas atrisinājums ir pastāvīga stabila finansēšanas avota izveidošana kultūras mantojuma uzturēšanas finansēšanai gan vietējā, gan globālā mērogā. Piemēram, kultūras mantojuma finansēšanā var ieviest sistēmu, kas nodrošina, ka daļa ienākumu no kultūras mantojuma izmantošanas nonāk par to uzturēšanu atbildīgas institūcijas rīcībā (līdzīgi atlīdzībai par autortiesību (blakustiesību) izmantošanu). Tomēr, ņemot vērā apakšnozares sarežģīto uzbūvi, pirms šādas sistēmas ieviešanas nepieciešams veikt plašāku izpēti.

Muzeji

Muzeju nozīme mūsdienu sabiedrībā arī Latvijā pieaug, par to liecina muzeju statistika, kas dota pielikumā. Muzeju darbība ir cieši saistīta ar apakšnozares “Kultūras mantojums” darbību, tomēr muzejiem ir arī savi specifiski uzdevumi un funkcijas. Muzeji:

- rūpējas par dažu kultūras mantojuma veidu (objektu) saglabāšanu, iekonservēšanu un pieejamību sabiedrībai,
- sniedz kultūras pakalpojumus, veic izglītības un sociālo funkciju,
- ar informācijas tīklu palīdzību nodrošina iespēju iepazīties ar citu tautu kultūras mantojumu,
- ir kultūras tūrisma būtisks nosacījums.

Apakšnozares produkts tirgum ir muzeju pakalpojumi, kas var būt: parastas muzeju ekspozīcijas apskates, ekskursijas, izstādes, speciāli muzeju pasākumi (izrādes, demonstrācijas), muzeju priekšmetu iznomāšana, pavadoņu pakalpojumi, izziņas materiālu izsniegšana, informācijas bukleti, zinātniskie pētījumi. Statistika šos darbības veidus atsevišķi neatspoguļo, un, liekas, dažus darbības veidus vispār neatspoguļo.

Lai uzlabotu muzeju finansēšanu, tiek meklētas un ieviestas jaunas muzeju darba formas, paplašināts muzeju piedāvājums tirgum. Lielāku nozīmi iegūst dzīvais demonstrējums – laikmetam atbilstoši teatrāli uzvedumi, tematiski vakari utt.

Muzeju pakalpojumus Latvijā sniedz valsts, pašvaldību un privātie muzeji.

Muzeju produkts eksportam ir ārvalstu tūristu apkalpošana, izziņas materiālu un bukletu izsniegšana vai pārdošana ārvalstu pasūtītājam, zinātnisko pakalpojumu eksports. Latvijas statistika muzeju pakalpojumus kā eksporta darbību neuztver.

Muzeju pakalpojumu izmaksas daļēji sedz tirgus tiešā veidā (biļešu cena), nodokļu maksātāji (valsts un pašvaldību finansējums) un citi līdzekļi, kas iegūti muzeju uzturēšanai. Privāto muzeju finansējumā tiešie tirgus ieņēmumi ir galvenais finansēšanas avots. Pieaugot finansu trūkumam, arī valsts un pašvaldību muzeji cenšas palielināt tiešo tirgus ieņēmumu īpatsvaru, galvenokārt palielinot ieejas maksas. Ieņēmumi no maksas pakalpojumiem nepieaug, bet samazinās. Ņemot vērā muzeju funkcijas, nav paredzams, ka tiešie tirgus ieņēmumi varētu finansēt muzeju darbību pilnībā.

Muzeju darbību statistikā atspoguļo Klasē 92.5 “Bibliotēku, arhīvu, muzeju un citu kultūras iestāžu darbība”. Pētījuma ierobežojumu dēļ neizdevās noskaidrot, vai valsts statistikā muzeju pakalpojumi, kas veikti par valsts un pašvaldību budžetu līdzekļiem, tiek uzskaitīti par produktu (ieņēmumiem no produkta realizācijas). Sīkāku muzeju darbības un produkta uzskaiti veic Kultūras ministrijas muzeju pārvaldes institūcijas un paši muzeji. Ziņojuma pielikumā sniegta plaša informācija par muzeju darbību Latvijā.

Ieņēmumus no muzeju produkta pārdošanas saņem muzeji. Privātie muzeji izmanto iegūtos līdzekļus paši, un tas ir viņu galvenais finansēšanas avots, bet tiem muzejiem, kuri ir valsts vai pašvaldību iestādes, nav tiesību pašiem izmantot tiešos tirgus ieņēmumus. Tiešie tirgus ieņēmumi valsts un pašvaldību muzejos nav pārāk lieli - 10 % no kopējiem ieņēmumiem.

Muzeju ietekme uz teritorijas attīstību un citu nozaru darbību ir līdzīga kultūras mantojuma esamības ietekmei, jo parasti muzeji atrodas kultūras pieminekļi vai ir cieši saistīti ar kultūras mantojuma izmantošanu.

Bibliotēkas

Bibliotēka ir kultūras, izglītības un informācijas iestāde, kuras galvenais uzdevums ir veidot bibliotēkas fondu un ar personāla un tehnisko līdzekļu palīdzību veicināt tā izmantošanu lietotāju pētnieciskajām, pētniecības, izglītības vai atpūtas vajadzībām (28, 77.lpp).

Bibliotēku produkts ir bibliotēku pakalpojumi (informācijas izsniegšana), un speciāli pakalpojumi (kopēšana). Bibliotēku pakalpojumi mūsdienās strauji mainās – tiek ieviesti jauni moderni informācijas piegādes veidi (informācija elektroniskā veidā).

Bibliotēku pakalpojumi, izņemot dažus speciālus pakalpojumu veidus, ir bezmaksas pakalpojumu ņēmējam, tie tiek finansēti no nodokļu maksājumiem. Tāpat kā muzejiem, neskaidrs paliek jautājums, kā bibliotēku produktu vērtības izteiksmē atspoguļo valsts statistika.

Bibliotēku produkts eksportam ir bibliotēku pakalpojumi, kas sniegti ārvalstīm. Lai bibliotēkas varētu eksportēt savu produktu, tām jābūt atbilstošā tehniskā līmenī. Latvijas statistika bibliotēku produkta eksportu neuztver.

Bibliotēku praksē nav pierasts paplašināt bibliotēku pakalpojumu klāstu tieši tirgum (dažkārt to tomēr dara), lai iegūtu papildus līdzekļus. Dominē uzskats, ka bibliotēkām ir jābūt bezmaksas un brīvi pieejamām, tās finansē no valsts un pašvaldību līdzekļiem. Līdzekļu piešķirums netiek uzskatīts par samaksu par pakalpojumu sniegšanu, tāpēc tas nav saistīts ar pakalpojumu izmaksām. Papildus līdzekļus bibliotēkas iegūst no ārvalstu finansējuma, ziedojumiem un citiem avotiem, nākotnē arī no produkta eksporta.

Bibliotēkas ir daudzsološa, moderna, uz progresīvu informācijas tehnoloģiju izmantošanu balstīta kultūras apakšnozare ar lielu multiplikatīvo efektu (31) un produkta eksporta iespējām, kuras attīstību Latvijā apgrūtina finanšu trūkums. Atrisinājums ir bibliotēku sistēmas finansēšanas pilnīgošana:

- bibliotēku tīkla optimizācija, kas jau ir paredzēta Nacionālajā programmā “Kultūra”,
- finansējuma saskaņošana ar valsts un pašvaldību pasūtījuma reālajām izmaksām.

Bibliotēkas, it īpaši lielās bibliotēkas, ir spēcīgs attīstības ierosinātājs, jo tās darbojas kopā ar izglītības un pētniecības iestādēm.

Vizuālā māksla

Nacionālajā programmā “Kultūra” apakšnozare “Vizuālā māksla” ietver (28, 95.lpp):

- tradicionālo tēlotāju mākslu (glezniecību, tēlniecību, grafiku un to paveidus),
- laikmetīgo mākslu (instalācijas, vides objektus, akcijas, multimedīālos risinājumus u.c.),
- dekoratīvi lietišķo mākslu,
- mākslas zinātņi,
- fotogrāfiju,
- dizainu,
- vidi un interjeru,
- jaunos medijus

Apakšnozarei raksturīgi, ka produktu rada un piegādā tirgum atsevišķi mākslinieki vai mākslinieku kopas, nevis kultūras iestādes. Dažkārt tirgus problēmas palīdz risināt mākslinieku sabiedriskas organizācijas (savienības).

Apakšnozares produkts ir iepriekš uzskaitīto vizuālās mākslas veidu izpausmes gan materializētā, gan nematerializētā, gan kombinētā veidā, tas ir produkts ar ļoti augstu pievienoto vērtību. Apakšnozares produkta radīšanā tiek izmantotas dažādas tehnoloģijas, tās mainās un veicina jaunu produkcijas veidu rašanos. Atsevišķi vizuālās mākslas veidi ir tipiski ekonomisko darbību, kas balstītas uz augsto tehnoloģiju izmantošanu, piemēri, un tie var būt par pamatu eksporta nozaru attīstībai. Apakšnozares produkts ir arī produkta (mākslas darba) lietošanas tiesības.

Visa produkta radīšanu apmaksā tirgus tiešā veidā – apakšnozarē nepastāv garantēts valsts vai pašvaldību finansējums produkta radītājiem, kaut gan tie sava darba apmaksai var iegūt līdzekļus no valsts un pašvaldību budžetiem projektu vai pasūtījumu veidā.

Produkta uzskaitē nav pilnīga, apakšnozarē ir liels individuālā darba īpatsvars. Produktu var izmantot pastarpināti (fonam, dekorācijai, izstādēm, citā veidā), bet arī šajā gadījumā to apmaksā tirgus tiešā veidā. Produkta radītāja finansiālās tiesības teorētiski aizstāv likums par autortiesību izmantošanu.

Apakšnozares produkcijas eksports statistikā netiek pilnībā atspoguļots, jo daļu produkta ir iespējams izvest un pārdot individuāli, daļu produkta latviešu mākslinieki rada ārvalstīs izbraukuma sesiju laikā. Statistika neuztver arī mākslas zinātnes eksportu. Kā jau minēts, atsevišķi vizuālās mākslas veidi piedāvā produkciju, kas ir piemērota eksportam. Tā kā vizuālās mākslas produkts ir radoša darba rezultāts, tautas bagātība un potenciāls kultūras mantojums, organizējot vizuālās mākslas darbu eksportu jāievēro nacionālās intereses.

Vizuālā māksla pati par sevi ierosina jaunu nozaru rašanos, veido ap sevi plašu apkalpojošo nozaru tīklu (fotolaboratorijas, izstāžu saloni un zāles, mākslinieku darbnīcas) un pieprasījumu citām nozarēm (krāsas, audums, metāls, tehnoloģiskās iekārtas un aparatūra, elektroapgāde). Diemžēl, tos pagaidām galvenokārt eksportē.

Vizuālai mākslai ir plašs lietišķais pielietojums un cieša saikne ar ražošanu (mākslinieki rūpnīcās).

Tradicionālā kultūra un amatiermāksla

Tradicionālās kultūras un amatiermākslas produkts ir tik daudzveidīgs, ka to nav iespējams uzskaitīt, tas tiek piedāvāts tirgum dzīvā priekšnesuma veidā un materializētā veidā kā oriģināls vai oriģinālu kopijas (piemēram, etnogrāfisko ansambļu ierakstu kopijas u.c.).

Tradicionālas kultūras un amatiermākslas būtības un produkta ekonomiskais skaidrojums ir sarežģīts. Tradicionālās kultūras un amatiermākslas atšķirība no pārējām kultūras apakšnozarēm ir, ka produkta radīšanā nepiedalās profesionāli mākslinieki un produkts tiek radīts bezatlīdzības darba rezultātā. Vēl vairāk, atbilstoši apakšnozares būtībai, apakšnozares produktu nevar pārdot ienākumu gūšanas nolūkā (darba algām).

Tomēr tas nenozīmē, ka produkts nepastāv, un tā radīšana nav neko maksājusi. Dažiem apakšnozares produktiem ir noteikta forma, izmantošanas veids, un acīmredzams lietišķs pielietojums. Tos var pārdot, un arī pārdod, ienākumi no pārdošanas tiek izmantoti kolektīvu vajadzībām vai personiskam patēriņam. Dažkārt tiek apmaksāts arī pašdarbības kolektīvu sniegums.

Ekonomista skatījumā, tradicionālās kultūras un amatiermākslas produktu apmaksā kopīgi pats radītājs (bezatlīdzības darbs, citas materiālās izmaksas), patērētājs (biļešu cena, ja tāda ir, un ienākumi no pārdošanas) nodokļu maksātāji (valsts un pašvaldību finansējums). Attiecība starp paša produkta radītāja, patērētāja un nodokļu maksātāju finansu atbildību nosaka nozares pastāvēšanas apstākļus – jo vairāk jāmaksā pašam produkta radītājam, jo mazākas izredzes ilgstošai pastāvēšanai. Tradicionālās kultūras valsts un pašvaldības finansējums ir mērķa finansējums, kas vairāk vai mazāk ir saistīts ar pasūtījuma izmaksām (kolektīvu vadītāju darba algas, pārvaldības iestāžu uzturēšana un dažkārt tērpu un instrumentu iegāde).

Tradicionālās kultūras un amatiermākslas produktu statistika neuztver. Produkta eksports ir iespējams un pastāv, bet arī to statistika neatspoguļo.

Tradicionālā kultūra un amatiermāksla dod pieprasījumu citām nozarēm, bet neveido ap sevi apkalpojošo nozaru tīklu.

Kā pierādīts 1998. gada pētījumā, tradicionālai kultūrai ir vislielākais multiplikatīvais efekts.

Teātris

Teātru produkts ir teātru izrādes dzīvā izpildījumā vai materializētā un reproducētā veidā (izrāžu ieraksti videokasetēs vai filmās, skaņu ieraksti), teātru informācijas bukleti. Teātru produktu materializētā veidā parasti nesagatavo paši teātri, bet citi (ierakstu kompānijas vai radio un televīzija), un teātri negūst ienākumus no to produktu izmantošanas materializētā veidā. Pēc būtības teātru produkcija ir arī teātru aktieru individuālās aktieriskās darbības, jo teātris nodrošina aktierim iespēju būt par aktieri, rūpējas par aktiera atpazīstamību un profesionālismu. Teātru sfērā intelektuālā īpašuma lietošanas tiesības netiek pārdotas.

Teātris saņem ienākumu no biļešu pārdošanas. Privātajiem teātriem ieņēmumi no biļešu pārdošanas ir vienīgais ieņēmumu avots. Valsts un pašvaldību finansēto teātru produktu daļēji apmaksā no budžeta līdzekļiem kā garantētu beznosacījuma finansējumu. Valsts un pašvaldību finansējums netiek noformēts kā konkrēta pasūtījuma finansējums.

Nacionālo teātru produkts nav populāra eksporta prece, kaut gan teorētiski var pieļaut, ka teātru izrādes var tikt izrādītas ārvalstīs. Muzikālo teātru un teātru izrādes svešvalodās var būt eksporta prece. Pavisam noteikti eksporta prece var būt muzikālo teātru izrāžu ieraksti, bet, saskaņā ar Latvijā lietoto dalījumu, muzikālie teātri ietilpst apakšnozarē “Mūzika un dejas”.

Teātru pastāvēšanai ir ietekme uz teritorijas attīstību, bet tā nerodas automātiski. Lai teātris tiešām veicinātu teritorijas attīstību, tam jābūt reālai attīstības plāna sastāvdaļai, un jāparedz ne tikai ieguvums, bet arī izdevumi teātru attīstībai. Teātri ierosina ekonomiskās darbības saistītajās nozarēs – dekorāciju materiālu ražošana un dekorāciju būvniecība, tērpi, utt, un citās kultūras apakšnozarēs (vizuālā māksla, mūzika un dejas).

Teātru multiplikatīvais efekts aprēķināts 1998. gada pētījumā.

Mūzika un dejas

Nacionālā programma “Kultūra” ietilpina mūzikas un mākslas apakšnozarē profesionālo mūziku, dejas mākslu un muzikālo teātri, un mūzikas industriju. Profesionālā mūzikas un dejas māksla ir joma, kurā darbojas specialitātē profesionālu izglītību ieguvušu mākslinieku kopums, kas īsteno valsts kultūrpolitiku nozarē – popularizē klasiskās mūzikas vērtības, nodrošina to pieejamību plašam klausītāju lokam un sekmē jaunrades procesus (28, 149.lpp.)

Kultūras ekonomikā mūzika ir svarīga kultūras prece: to lieto brīvā laika pavadīšanai, tā ir media un saziņas industrijas svarīga sastāvdaļa. Mūzikas industrija rada darba vietas.

Mūzikas un dejas produkts nonāk tirgū dažādos veidos: kā prece, ko pērk un pārdod (skaņu un video ieraksti dažādos formātos un veidos, nošu publikācijas), vai pakalpojums - dzīvā mūzika un dejas auditorijai, vai intelektuālā īpašuma lietošanas tiesības. Mūzikas un dejas ierakstus vai priekšnesumu lieto reklāmai. Mūzikas tirdzniecība ierosina tirdzniecību ar mūzikas nesējiem, mūzikas instrumentiem, citām iekārtām un to ražošanu (ne vienmēr savā zemē).

Mūzikas un dejas nozarē ir iesaistīti: radošie mākslinieki (komponisti, izpildītāji), aģenti, vadītāji, producenti, tas ir, tie, kas darbojas kopā ar radošajiem darbiniekiem, mūzikas publicētāji, kas publicē oriģinālos darbus dažādos veidos, ierakstu kompānijas, kas izgatavo un izplata ierakstus, intelektuālā īpašuma uzskaites un kontroles institūcijas, citi pakalpojumu sniedzēji (studiju īpašnieki un darbinieki, tirgotāji, biļešu izplatītāji un citi), un patērētāji (29).

Mūzikas tirgū mūzikas žanri pārklājas un sajaucas, katra atsevišķā žanra tirgus segmentu ir grūti nodalīt. Mūziku izmanto citas kultūras apakšnozares (teātri).

Mūzikas industrijas produktu pilnībā un tieši apmaksā tirgus, bet klasiskās mūzikas produktu apmaksā daļēji tirgus, daļēji nodokļu maksātāji.

Tāpat kā vizuālā māksla, mūzika un dejas veido ap sevi plašu apkalpojošo nozaru tīklu, un tādā veidā pozitīvi iespaido teritorijas attīstību. Būtiski, ka mūzikas un dejas produktu jau tagad sekmīgi lieto Latvijas tēla veidošanai – koncertējot ārvalstīs, eksportējot skaņu un videoierakstus, un uzaicinot citu valstu māksliniekus koncertēt Latvijā.

Latvijā mūzikas un dejas apakšnozares iespējas nav novērtētas. Mūzikas industrija darbojas pašplūsmē. Tās ir zaudētas iespējas, jo mūzikas industrija ir globāla augsto tehnoloģiju nozare, kas strauji attīstās. Pasaules mērogā strauji palielinās tirdzniecība ar mūzikas produktu – laika periodā no 1991. gada līdz 1996. gadam tā pieaugusi 1.5 reizes. Paplašinās ārējā tirdzniecība ar mūzikas produktu. (29). Latvijā mūzikas produkta eksporta apjoms nav zināms.

Literatūra

Literatūra ir cilvēka garīgā pieredze un iztēle, kas fiksēta rakstītā vārdā un darīta pieejama citiem galvenokārt grāmatas veidā.

Literatūras pastāvēšanu nodrošina divas cieši saistītas sistēmas – rakstniecība, kā literatūras radīšanas sfēra un grāmatniecība kā tās materiālā iemiesotāja (28, 167.lpp).

Apakšnozares produkts ir literatūras darbs (saturs) un tā materializētā forma, kas, mainās līdz ar tehnoloģiju maiņu. Ekonomiskā izpratnē literatūras apakšnozares produkts ir arī literatūras darba pasniegums skaņu formā (lasīts vai iestudēts darbs). Tomēr grāmatniecība paliek galvenais literatūras materiālais iemiesojums. Grāmatniecība ir saistīta arī ar vizuālo mākslu, tā izmanto vizuālās mākslas produktu (fotogrāfiju, zīmējumu, grafiku, gleznojumu). Grāmatniecība pastāv kopā ar rakstniecību, bet tai ir arī savas patstāvīgas funkcijas. Grāmatniecība ir nozare, kurā produkta kvalitāti nosaka pielietotās tehnoloģijas.

Nozares produktu finansēšana ir sarežģīta. Rakstniecības produkts tiek apmaksāts, kad tas iegūst materializētu vai skaņas formu un tiek pārdots. Daļu rakstniecības produkta apmaksā tā radīšanas laikā konkursa kārtībā projektu finansējuma veidā, daļu autoratlīdzības veidā. Grāmatniecības produktu pilnībā un tieši apmaksā tirgus.

Latvijā ražoto grāmatniecības un rakstniecības produktu eksportē netiešā veidā – ārvalstu tūristi iegādājas Latvijā izdotās grāmatas.

Filmu nozare

Saskaņā ar Nacionālo programmu “Kultūra” filmu nozare ir: filmu producēšana, filmu izplatīšana un demonstrēšana, filmu saglabāšana un administrēšana (28, 183).

Filmu nozarē darbojas privātie filmu ražotāji, producenti, filmu uzņemšanas studiju darbinieki, filmu kopētāji, izplatītāji, filmu izrādīšanas vietu īpašnieki un darbinieki, autortiesību uzraudzības un kontroles darbinieki u.c.

Filmu nozare izmanto visu citu kultūras apakšnozaru resursus un produktus. Apakšnozares produkts ir spēles filmas, dokumentārās filmas un animācijas filmas, filmu uzņemšanas, demonstrēšanas, glabāšanas un izplatīšanas pakalpojumi, filmas izrādīšanas tiesības. Apakšnozares ieņēmumi ir samaksa par valsts filmu pasūtījumu (valsts finansējums), tiešie tirgus ieņēmumi no filmu izrādīšanas, un ieņēmumi no autortiesību izmantošanas.

Filmu nozare ir dārga un tās pastāvēšana Latvijā ir apdraudēta finansu trūkuma dēļ. Lai nozari saglabātu, rūpīgāk jāapsver tās darbības modelis. Filmu nozare ietver saturisko daļu (filmu scenārijs, aktieri) un tehnisko daļu (filmu uzņemšana, kopēšana, glabāšana un izrādīšana). Nozares tehniskā daļa ir augsto tehnoloģiju nozare, kas rada produktu (filmu vai tās kopiju) un var pastāvēt arī bez nozares saturiskās daļas, piemēram, uzņemot ārvalstu režisoru filmas. Tāpēc iespējamais Latvijas filmu nozares pastāvēšanas modelis būtu, papildus vietējo filmu uzņemšanai piedāvāt ārvalstu tirgum filmu uzņemšanas tehniskos pakalpojumus.

Filmu nozare veido ap sevi plašu apkalpojošo nozaru tīklu – tehniskās laboratorijas utt, kas piedāvā kvalitatīvas darba vietas. Taču filmu uzņemšanai nepieciešamā aparatūra, ķīmikālijas utt. tiek iepirkta ārvalstīs.

4. Kultūras nozares finansēšanas modeļi

Kultūras nozares finansēšana ir liela problēma ne tikai Latvijā, un ne tikai Latvijā notiek tā, ka kultūras finansēšanas nozīme netiek pienācīgi novērtēta. Kā atzīts Florences konferencē, it īpaši valstīs, kas pārdzīvo ekonomiskās grūtības, nav nekādu cerību, ka valdības izdevumi kultūras finansēšanai varētu uzlaboties un jebkad nodrošināt kultūras finansēšanu pilnīgi. Nepietiekošs finansējums un resursi un tas, ka valdības līmenī netiek pilnīgi izprasta kultūras ekonomiskā un sociālā nozīme un nav pilnīga saskaņa starp radošo sabiedrības daļu un tiem, kas ir atbildīgi par valsts ekonomiskās un finansu politikas veidošanu (pirmie nesaprot kultūras ekonomiskos aspektus, otrie nenovērtē kultūras nozīmi savu funkciju īstenošanā) ierobežo kultūras izmantošanu attīstības veicināšanai.

Tradicionālais ieteikums, kā uzlabot kultūras finansēšanu ir palielināt valsts budžeta piešķirumus kultūrai. Latvijā kultūras finansēšanai tērē apmēram 2.3% budžeta līdzekļu, un tas atbilst citu valstu praksei.

Taču budžeta finansējums nav vienīgais kultūras finansēšanas avots. Paļaušanās tikai uz valsts un pašvaldību budžeta līdzekļiem ir radījusi grūtības kultūras finansēšanā pat bagātās valstīs, un tā rezultātā ir cietusi kultūras attīstība. Vairākām attīstītām Eiropas valstīm ir nācies atzīt, ka nepietiekama finansējuma dēļ ir izzudušas vai atrodas uz iznīcības robežas veselās kultūras apakšnozares, galvenokārt tautas kultūra, cieš kultūras profesionalitāte. Laikā, kad kultūras nozīme tiek nopietni pārvērtēta, šāds secinājums liek nekavējoties rīkoties. Tāpēc tiek meklētas jaunas kultūras finansēšanas stratēģijas.

Stokholmas konferencē (21) ir nosaukti trīs galvenie kultūras finansēšanas avoti rietumvalstīs: kultūras tirgus, valsts un pašvaldību subsīdijas, privātie ziedojumi.

Konferencē secināts, ka visu trīs avotu atdeve kultūras sektoram samazinās. Kultūras tirgus galvenokārt finansē izklaides industriju, jo tā dod lielāku atdevi, bet nepievēršas inovatīvām nozarēm un pasākumiem, kam raksturīgs lielāks risks. Privāto ziedojumu iespējas ir atkarīgas no ekonomiskās situācijas, un arī tās nav drošas. Savukārt valsts un pašvaldību subsīdiju lielums ir atkarīgs no politiskās gribas un politiķu izpratnes par kultūras nozīmīgumu.

Konferencē atzīmēja, ka kultūras attīstības stabilitātei gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī ir nepieciešami stabili finansēšanas mehānismi un avoti, kas ļautu stratēģiski ieguldīt vietējās un pasaules kultūras attīstībā, nevis tikai veikt fragmentārus pasākumus.

Kultūras finansējumu un pareizu tās tautsaimnieciskā nozīmīguma novērtējumu kavē tas, ka kultūrai tradicionāli tiek piedēvēts īpašas, nodalītas nozares statuss. Stokholmas konferencē atzīmēts, ka cenšoties pasargāt kultūru, nosakot tai it kā īpašu statusu, tiek iegūts pretējs rezultāts – kultūras attīstības iespējas tiek nepamatoti ierobežotas. Kultūras produkts netiek novērtēts ekonomiskās kategorijās, un tāpēc kultūras pastāvēšana tiek uztverta kā greznība, kas var būt un var nebūt. Kultūras attīstība tiek plānota it kā pati par sevi, bez saistības ar citām nozarēm: izglītību, jaunatnes nodarbībām, sporta aktivitātēm, vidi, lauku attīstību un pat tūrismu. Tāpēc citās nozarēs kultūras attīstībai līdzekļi netiek paredzēti.

Tieši tāpat netiek paredzēts, ka kultūras sektors saņem atpakaļ līdzekļus no savu resursu izmantošanas (piemēram, kultūras mantojuma, teātru produkta), nodokļu ieņēmumiem no citām nozarēm, kuru attīstība balstīta uz kultūras produkta izmantošanu (piemēram, tūrisma, tirdzniecības, masu saziņas līdzekļiem). Minētie trūkumi raksturīgi arī Latvijā.

1998. gada pētījumā ieteiktas divas viena otru papildinošas kultūras finansēšanas uzlabošanas stratēģijas: **finansu avotu dažādošana un programmu finansējuma principa nostiprināšana kultūras finansēšanā**. Šajā pētījumā, ņemot vērā gada laikā uzkrātās atziņas, koriģēti iepriekšējā pētījuma rezultāti un izstrādāti ieteikumi valsts un pašvaldību finansējuma kārtības pilnveidošanai, kas balstīti ekonomiskās pieejas pielietojumā kultūras finansēšanas shēmu projektēšanā.

Finansu avotu dažādošana ir labvēlīga kultūras attīstībai tad, ja ir ievērotas optimālas proporcijas starp valsts un pašvaldību (bāzes finansējumu) un citiem avotiem, jo ne visas kultūras sfēras var pastāvēt bez valsts un pašvaldību atbalsta. Tirgus pakalpojumi var nenodrošināt kultūras nozares preču un pakalpojumu sociāli optimālā līmenī. Kā minēts UNESCO ziņojumā “Bieži vien netiek saprasts, ka atbalsts kultūrai tirgus sistēmā ir veids, kā labot tirgus kļūdas, un pilnībā saskan ar tiekšanos uz ekonomisko efektivitāti” (2).

Latvijā kultūras rīcībā teorētiski ir vairāki naudas avoti:

- 1) valsts un pašvaldību finansējums,
- 2) ārvalstu finansējums,
- 3) ziedojumi, mērķa programmas,
- 4) nevalstisko organizāciju, kas darbojas kultūras veicināšanas jomā, finansējums,
- 5) ieņēmumi no pakalpojumu sniegšanas,
- 6) tieša materiāla palīdzība un nenaudas piešķirumi.

Pēdējā laikā pasaulē tiek apsvērta iespēja iesaistīt kultūras finansēšanā privātos līdzekļus:

- nododot daļu kultūras funkciju izpildes (kopā ar daļēju finansējumu) privātajiem uzņēmumiem (kultūras iestāžu un funkciju privatizācija), un tādā veidā nodrošinot valsts un privāti līdzekļu konsolidāciju tādu uzdevumu veikšanai, kas nav pa spēkam vai kuru finansēšana nav ekonomiski pamatota ne valstij, ne privātam sektoram katram par sevi,
- ierosinot privātos uzņēmumus darboties kultūru apkalpojošās nozarēs un kultūras industrijā, nodrošinot labvēlīgus ekonomiskos apstākļus šo nozaru attīstībai,
- pieaicinot privātos uzņēmumus atsevišķu kultūras projektu īstenošanā (“public-private partnership”)
- pieņemot nenaudas palīdzību no privātiem uzņēmumiem.

Privātā sektora līdzdalību kultūras finansēšanā var palielināt, ieviešot atbilstošu likumdošanu un finansu sviras. Pieļaujamās (kuras pieļauj PTO un ES, jotās nerada tirgus konkurences izkropļojumus) ir šādas:

- nodokļu shēmas, kas paredz atvieglojumus **par investīcijām** kultūras sektorā,
- apmācība kultūras jautājumos uzņēmējiem un politiķiem, lai izskaidrotu kultūras nozīmi viņu uzņēmējdarbības sekmīgā organizēšanā un viņu atbildību par kultūras pastāvēšanu,
- speciālistu sagatavošana uzņēmējdarbībai kultūras jomā (restauratori, kuratori, animatori, vadītāji).

Latvijā labākais privātā un valstiskā sektora sadarbības un kopējas finansēšanas piemērs ir kultūras mantojuma aizsardzība, ko sekmīgi veic kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija.

Valsts un pašvaldību finansējums

Valsts finansējuma juridiskais pamats ir nacionālo interešu ievērošana un starptautisko saistību izpilde, kas formulētas UNESCO konvencijās. Valsts līdzdalības kultūras finansēšanā ekonomiskais pamats ir kultūras netiešā ietekme, kas nav viena pakalpojuma sniedzēja ieguvums, bet ir visas sabiedrības ieguvums.

Valsts finansējums parasti ir organizēts tiešu subsīdiju veidā atsevišķiem kultūras sektoriem (teātris, mūzika, utt.). Šāda finansēšanas kārtība neparedz subsidēto nozaru patstāvību, un līdz ar to ierobežo endogēno attīstības faktoru (pieprasījuma – piedāvājuma mijiedarbības) darbību. Valsts finansējums parasti netiek piešķirts kultūras industrijas attīstībai. Nav apzināta saistība starp subsidētiem, komerciālām un brīvprātīgām kultūras aktivitātēm. Par kultūras attīstību atbildīgās ministrijas parasti

nerūpējas par nozarēm, kas neietilpst to finansēšanas lokā, neorganizē to novērošanu un vadību. Nosakot valsts finansējumu kultūrai, netiek ņemts vērā netiešais ieguvums (*externalities*), tāpēc kultūras finansējums tiek vērtēts kā tikai izdevumi.

Jau minējām, ka nevienai valstij nepietiek līdzekļu kultūras sektora pilnīgai finansēšanai, un tas arī nav vajadzīgs. Valsts un pašvaldību budžeta līdzekļi ir nodokļu maksātāju nauda, un tā ierobežo nodokļu maksātāju brīvību lēmumu pieņemšanā. Jo lielāks ir valsts budžeta īpatsvars IKP, jo vairāk ir ierobežota jaunas nodokļu bāzes radīšana, kas, protams, galu galā samazina arī pašu valsts budžetu. Tāpēc ir jā rūpējas par valsts un pašvaldību budžetu līdzekļu taupīgu izlietošanu:

- arī kultūras sektorā novērtējot valsts un pašvaldību līdzekļu izlietošanas efektivitāti,
- izvietojot valsts un pašvaldību līdzekļus tādu pasākumu finansēšanai, kuri veicina kultūras attīstību, nevis tieša kultūras produkta finansēšana.

Valsts un pašvaldību budžetu līdzekļi ir jāizlieto:

- kultūras aktivitāšu finansēšanai, kuras nenodrošina vai nepilnīgi nodrošina tirgus, vai kuras nav piemērotas finansēšanai no citiem avotiem un nevar pastāvēt bez valsts atbalsta,
- tirgus kļūdu labošanai kultūras nozarē,
- valsts pārvaldības un citu kultūras attīstībai nepieciešamu institūciju uzturēšanai, pieņemot, ka tās padara darbu, kuru nevar veikt paši kultūras sektora dalībnieki - izstrādā konceptuālos un stratēģiskos dokumentus un nodrošina to izpildi, veido vidi un iespējas starptautiskai sadarbībai kultūras nozarē, veicina kultūras nozares darbībai nepieciešamo institūciju un uzņēmumu izveidošanu,
- lai apgādātu kultūras sektora attīstībai nepieciešamās iestādes ar tā saucamo "sēklas naudu" lai tās varētu uzsākt darbību,
- lai veiktu citas kultūras nozares attīstību veicinošas darbības, piemēram, finansētu zinātniskos pētījumus, jaunradi.

Kopsavelkot, valsts un pašvaldību finansējums kultūrai ir paredzēts trīs mērķiem:

- pārvaldības funkciju finansēšana,
- valsts un pašvaldību pasūtījuma apmaksai kultūras produktu radošajām institūcijām (te ietilpst arī tirgus kļūdu labošana),
- jaunrades un citu kultūras attīstību veicinošu darbību finansēšanai.

Katram no minētajiem trīs finansējuma veidiem ir noteikta ekonomiskā būtība. To ievērojot, pēc autora domām ir iespējams paaugstināt finansēšanas efektivitāti un precīzāk apjaust finansējuma pietiekamību vai nepietiekamību.

Pārvaldības funkciju finansēšanas pamatā jābūt pārvaldības iestāžu uzturēšanas un paredzēto funkciju izpildes izmaksu aprēķinam (darba algas, materiālās izmaksas, telpu uzturēšanas vai iznomāšanas izmaksas, transporta un komandējumu izmaksas un citas).

Kultūras produktu radošajām institūcijām paredzētais finansējums pēc savas ekonomiskās būtības ir valsts vai pašvaldību pasūtījums konkrēta kultūras produkta radīšanai vai pakalpojuma veikšanai. Tātad valsts un pašvaldību finansējums katrā kultūras apakšnozarē jāplāno kā konkrēta darba izmaksu apmaksa, kura rezultātā tiek radīts konkrēts kultūras produkts vai sniegts pakalpojums. Ja valsts vai pašvaldības nespēj finansēt visu šī produkta radīšanu vēlamajā apjomā, tām jānovērtē finansu nepietiekamība un jāpalīdz kultūras institūcijām iegūt papildus finansējumu no citiem avotiem (piemēram, veicinot privāto vai ārvalstu līdzekļu piesaisti).

Faktiski tiek ieteikta normatīvā metode valsts un pašvaldību kultūras finansējuma noteikšanai. Produkta un pakalpojuma izmaksu noteikšanai var izmantot koriģētus starptautiskos salīdzinājumus, relatīvos izmaksu efektivitātes rādītājus un faktiskās līdzīgu pasūtījumu izmaksas privātajā sfērā. Taču faktiski normatīvo metožu pielietošana būs nepieciešama tikai pāris gadus, kamēr reāli nostiprināsies valsts un pašvaldību pasūtījuma saturs. Pēc tam valsts un pašvaldību finansējumu noteikšanai kultūrai varēs noteikt, par pamatu ņemot iepriekšējā gada finansējumu un koriģējot to ar pasūtījuma satura vai kāda cita faktora izmaiņām pret iepriekšējo gadu.

Pēc šādas koncepcijas, nav svarīgi, kas rada kultūras produktu vai sniedz pakalpojumu – valsts, pašvaldību vai privāts uzņēmums, bet ir svarīga produkta un pakalpojuma kvalitāte un atbilstība finansēšanas mērķim. Tāpēc kultūras produkta radīšanai un pakalpojumu sniegšanai paredzētā finansējuma “sadalei” jānotiek konkursa vai izsoles ceļā, nevis beznosacījumu ceļā. Tā ir vienīgā metode, kā kultūras finansējuma valsts aizsargātajā daļā var ieviest tirgus principus un konkurenci.

Konkursos un izsolēs ir tiesības piedalīties visiem attiecīgo produktu radītājiem un pakalpojumu sniedzējiem, neatkarīgi no to īpašumu formas. Ja konkursā piesakās vairāki nevalstiski produktu radītāji un pakalpojumu sniedzēji, un to skaits pieaug, tas nozīmē, ka tirgus ir spējīgs uzturēt šo nozari, un valsts iejaukšanās (valsts uzņēmumi) te nav nepieciešami.

Jaunrades finansēšanai, tāpat kā līdz šim, ir jāpielieto projektu finansēšana konkursa kārtībā. Arī šajā gadījumā nav svarīgi, kas iegūst finansējumu, bet ir svarīgi, kā projekta izpilde atbilst finansēšanas mērķim.

Īpaši sarežģīta ir arhitektūras pieminekļu saglabāšanas finansēšana. Senās celtnes parasti pieder privātam īpašniekam. Finansēšanas shēmām ir jāatbilst vietējiem politiskiem, sociāliem un ekonomiskiem nosacījumiem. Plaši sastopams paņēmieni ir bezpeļņas organizācijas, asociācijas vai tresta izveidošana, kas pārvalda arhitektūras pieminekļu saglabāšanas projektu un rūpējas par finansu iegūšanu projekta vajadzībā, no dažādiem avotiem.

Atbilstoši finansējuma dažādošanas koncepcijai, valsts un pašvaldību finansējums ir jāapvieno ar finansējumu no citiem avotiem un apmaksu nenaudas veidā, tas ir valsts finansējums kultūrai var būt ne tikai subsīdiju vai maksājumu veidā, bet arī citos veidos. Piemēram, Meksikā, lai veicinātu radošo procesu, ir pieņemta norma, ka mākslinieki var maksāt nodokļus “graudā”, tas ir, ar saviem darbiem, kas tiek ievietoti Nacionālā mākslas galerijā. Ir divi ieguvumi – mākslinieki var nomaksāt nodokļus, un mākslas galerijas papildināt krājumus.

Valsts finansējuma avots var būt speciāls kultūras nodoklis (Koreja).

Populāra naudas uzkrājuma metode ir fondi. Piemēram, Ungārijā ir izveidots Nacionālais Kultūras fonds, kas savāc līdzekļus kultūras attīstībai no nodokļiem, kas iekasēti par darbībām ar kultūras produktu vai pakalpojumiem. Arī Latvijā būtu pieņemama kārtība, ka kultūra (Kultūrkapitāla fonds) saņem daļa no nodokļiem, kas iegūti no tūrisma attīstības.

Ārvalstu finansējums

Florences konference pasvītēja nepieciešamību palielināt starptautisko sadarbību kultūras mantojuma saglabāšanā un kultūras attīstībā. Atbildība par starptautisko fondu veidošanos un izlietojumu piekrīt UNESCO. UNESCO var būt par starpnieku attiecību veidošanai starp kultūru un vietējām, reģionālām un starptautiskām finansu institūcijām un fondiem.

Tomēr starptautisko finansu institūciju finansējums ir paredzēts galvenokārt kredītu vai nenaudas palīdzības (konsultācijas, paveikti darbi) formā.

Florences konferences dokumentā, ko sagatavojusi UNESCO un Itālijas valdība nosaukti iespējamie mehānismi un programmas, ko varētu uzsākt starptautiskās institūcijas (19):

I. Politiskā līmenī:

1) Kultūras programmu starptautiskā finansēšana

Projekta mērķis ir veidot auglīgu sadarbību starp UNESCO un reģionālām un starptautiskām finansu institūcijām kultūras finansēšanā, izmantojot aizdevumus, atvieglotus aizdevumus un bezatlīdzības piešķirumus. Paredzēts veidot nacionālā un starptautiskā līmenī pastāvīgus kultūras finansēšanas mehānismus, kas ļautu veikt stratēģiskas investīcijas kultūras sektorā.

2) Izstrādāt un attīstīt vadlīnijas kultūras ietekmes novērtēšanai

UNESCO kopā ar ANAP, nacionālām, reģionālām un starptautiskām finansu institūcijām un citām ieinteresētām organizācijām plāno izstrādāt vadlīnijas kultūras ietekmes novērtējuma iekļaušanai visos attīstības projektos un programmās. Uzdevuma veikšanai paredzēts izveidot darba grupas, kas novērtē pašreizējo praksi un izstrādāt jaunus paņēmienus.

II. Zināšanu paplašināšanai

1) Kultūras statistikas starptautiskās sistēma

Lai īstenotu Stokholmas konferences izstrādātajā Darbības plānā paredzēto starptautisko pētījumu programmu, ir nepieciešams atbalsts gan tās izstrādāšanai, gan ieviešanai nacionālā un starptautiskā līmenī. Šīs programmas ietvaros ir paredzēts realizēt plašu programmu, kuru vada UNESCO, sadarbojoties ar nacionālām, reģionālām un starptautiskām finansu institūcijām un ANAP. Programmas mērķis ir izveidot starptautiski saskaņotas un salīdzināmas statistisko datu sistēmas, kas ļauj novērtēt un analizēt kultūras un attīstības mijiedarbību, saprotot kultūru tās plašākajā nozīmē.

2) Kultūras labas prakses tīkla starptautiska finansēšana

UNESCO aņemas, sadarbojoties ar reģionālām un starptautiskām finansu institūcijām un nacionālām attīstības aģentūrām, uzsākt tīkla veidošanu labas prakses piemēru popularizēšanai. Projekts paredz apkopot ziņas par kultūras projektu finansēšanu visos līmeņos, no mikroprojektiem līdz nacionālas nozīmes projektiem. Īpaši tiks izcelti tādi piemēri, kas liecina par inovatīvu pieeju finansiālu ierobežojumu likvidēšanā, veidojot atbalsta koalīcijas un pelnot līdzekļus.

III. Kultūras dzīves un kultūras industrijas jomā

1) Fonds filmu ražošanas un izplatīšanas finansēšanai vājāk attīstītās valstīs

Paredzēts šim mērķim izveidot atvieglotu aizdevumu līnijas, ko piedāvās reģionālās un starptautiskās finansu institūcijas. UNESCO piedāvā piedalīties projektu novērtēšanā no kultūras un profesionālisma viedokļa.

2) Sadales mehānisms starp vājāk attīstītām valstīm, lai veicinātu atsevišķu kultūras preču starptautisko izplatību

Paredzēts šim mērķim atvērt atvieglota aizdevuma līniju, ko finansē reģionālās un starptautiskās finansu institūcijas, it īpaši grāmatu un amatniecības darbu izplatīšanai. Projekta mērķis ir nodrošināt, lai vājāk attīstītās valstis varētu piekļūt starptautiskiem grāmatu un amatniecības darbu tirgiem, veicinot privāto uzņēmējdarbību. UNESCO novērtēs finansu vajadzību un iespējamus privātos partnerus reģionālā un sub-reģionālā līmenī, novērtēt projektu drošumu un projektu pieteikumus.

3) Statistikas vākšana par dažādu kultūras preču eksportu/importu

Programmas mērķis ir uzkrāt ticamu statistiku pasaules mērogā par kultūras preču tirdzniecības apjomu, kategorijām un apgrozījumu, lai to varētu lietot tirgus pētījumos un izstrādājot stratēģiskos dokumentus. Vājāk attīstītās valstīs papildus tiks veikta apmācība un datu savākšana nacionālā līmenī. Darbu ir uzņēmis UNESCO Statistikas institūts kopā ar citām institūcijām, sadarbojoties ar Starptautisko tirdzniecības centru.

IV. Starpkultūru dialogs

1) Kultūras ceļvedis

Sadarbojoties ar Pasaules tūrisma organizāciju, UNESCO gatavojas uzsākt programmas, kas paredz kultūras ceļvežu sagatavošanu, it īpaši rajonos, kam raksturīga dažādu kultūru un civilizāciju ietekme. Šie projekti paredz: fiziskā un garīgā kultūras mantojuma un piemiņas vietu identifikāciju un restaurāciju, tradicionālo un moderno kultūras un mākslas izpausmes formu stimulēšanu, ceļvežu identifikācija, kas apvieno dabas un kultūras vērtības. Paredzēts, ka šāda veida projekti skar vairākus rajonus un reģionus, tāpēc tiem ir nepieciešamas speciālas finansēšanas shēmas.

V. Materiālā un garīgā kultūras mantojuma jomā

1) Pasaules kultūras mantojuma fonda stiprināšana un Pasaules kultūras mantojuma centra darbības uzlabošana

Pasākums paredz vairāku mehānismu ieviešanu, lai vairotu finanses un speciālistus, kas var tikt iesaistīti UNESCO Pasaules kultūras mantojuma centra mērķi īstenošanai. Tas nepieciešams, lai nodrošinātu, ka Pasaules kultūras mantojuma sarakstā būtu iekļauti visi objekti. Projektā paredzēts panākt lielāku brīvprātīgu ziedojumu piesaistījumu Pasaules kultūras mantojuma fondam, eksperta pakalpojumu sniegšanu un tehniskās palīdzības pasākumus. Paredzēts lielāku uzmanību pievērst projektiem, kas paredz gūt ieņēmumus no kultūras mantojuma izmantošanas.

2) Starptautiska audiovizuāla garīgā kultūras mantojuma datu bāze

UNESCO un citas organizācijas varētu izveidot starptautisko audiovizuālo datu bāzi par garīgo kultūras mantojumu, kas palīdzētu identificēt un saglabāt garīgā kultūras mantojuma fondus. Šī datu bāze varētu būt par pamatu ieņēmumu gūšanai, piemēram, izdodot CD, veidojot video un televīzijas programmas. Tradicionālās amatniecības jomā

datu bāzes saturs varētu veicināt jaunu amatniecības produktu radīšanu. Ir jāpanāk, ka sabiedrība, kuras kultūras vērtības ir šādā veidā dokumentētas un izmantotas, saņem savu daļu no kopējā ieņēmuma.

3) Starptautiskā programma tradicionālo zināšanu izmantošanai

Tradicionālā farmācija, medicīna, dziedināšanas prakse, arī celtniecības un amatniecības prasme piedāvā labas potenciālās iespējas arī mūsdienās. Tajā pat laikā valstis, kurām ir bagātas tradicionālās kultūras vērtības nav īsti pārliecinātas, kuras iemaņas un prasmes ir iespējams ieņēmu gūšanai, un kā to darīt. Tāpēc UNESCO, kopā ar citiem partneriem, būtu lietderīgi uzsākt programmu palīdzības sniegšanai tradicionālo zināšanu un iemaņu novērtēšanā mūsdienu pielietojuma aspektā, un šīs sfēras iespējamo komercializāciju.

4) Kultūras tūrisma veicināšana

Sabalansētu kultūras tūrisma, tas ir, tādu kultūras tūrisma, kas nodrošina kultūras mantojuma saglabāšanu un atbilst vietējās sabiedrības interesēm, var veicināt, stratēģiski sadarbojoties ar valsts, pašvaldību un privātajām institūcijām un starptautiskajām institūcijām (ANAP, Pasaules banku, Pasaules tūrisma organizāciju utt.). Programmā paredzēts: pētījumu programma, kas ietver arī labākās prakses datu bāzi; mehānisms dialoga veidošanai par sabalansēta tūrisma stratēģijām starp tūrisma un kultūras profesionāļiem, vietējām pašvaldībām un valdībām un starp valdībām. finansēšanas mehānismu izveide (finansēšana atkarībā no apmeklētības un tūrisma/kultūras objektu stāvokļa).

5) Starptautiska programma kultūras mantojuma uzturēšanas un izmantošanas uzlabošanai

Programmas mērķis ir apvienot spēkus kultūras mantojuma saglabāšanas un izmantošanas speciālistu sagatavošanā, ņemot vērā, ka nepieciešamās zināšanas un speciālistu kvalifikācija šajā jomā ir plašas, un katrai valstij atsevišķi nav iespējams nodrošināt speciālistu sagatavošanu. Programmā paredzēts racionalizēt esošo resursu pielietojumu, sadarbojoties ar valsts valdībām un iesaistot privātos finansēšanas avotus, pielietojot jaunas apmācību finansēšanas metodes.

5) Arhitektūras mantojuma starptautisko karšu izstrādāšana, riska analīze un novērošana

Itālijas valdība piedāvā uzsākt un atbalstīt starptautisku programmu arhitektūras mantojuma starptautisko karšu izstrādāšanai, riska analīzei un novērošanai. Programmas ietvaros visas pasaules arhitektūras mantojums tiks atzīmēts kartēs un klasificēts pēc divām pazīmēm: juridiskais statuss un fiziskais stāvoklis, un noteikts katras mantojuma vienības saglabāšanas iespējamie riska faktori, un pasākumi to samazināšanai. Nākošajā projekta fāzē tiks noteiktas prioritātes, lietojot izmaksu – ieņēmumu analīzi, kas ietver vēsturisko vērtību, konservācijas vai postījumu pakāpi, un specifiskus tā vides apstākļus. Visbeidzot paredzēts sagatavot pasaulē vienotas vadlīnijas arhitektūras mantojuma konservācijai, ņemot vērā vietējās un tradicionālās tradīcijas. paredzēts, ka darbu veiks vietējās institūcijas, bet starptautiskās institūcijas nodrošinās ekspertīzi, nepieciešamo analītisko darbu un finansējumu sagādi.

Apkopojot var identificēt galvenās tendences starptautisko institūciju līdzdalībā kultūras finansēšanā:

- finansējumu konkrētība – labprātāk tiek atbalstīti noteikti projekti vai programmas,
- tiek veicināti pilotprojekti un eksperimentāli projekti,
- tiek veicināta multikulturāla pieeja, kultūras un etniskā daudzveidība, vietējo, reģionālo un starptautisko interešu saskaņotība,
- starptautiskās institūcijas atbalsta dažādu avotu izmantošanu projekta finansēšanā: valsts, pašvaldību un privāto līdzekļu apvienošana vienā projektā,
- tiek veicināta kultūras produkta izlietošana ienākumu gūšanai,
- komercializācijas elementu ieviešanu tādās nozarēs, kur agrāk tas netika pieļauts (piemēram, kultūrizglītība, muzeju darbība),
- privātā sektora darbības veicināšana,
- valsts finansējuma principu pārskatīšana, uzmanīgi ieviešot tirgus elementus valsts finansējuma pielietošanā,
- starpnozaru projektu veidošana, kompleksa pieeja (kultūra – tūrisms, kultūra – celtniecība, amatniecība – rūpniecība).

Kultūras projektu realizācijas tehnoloģija

Izmantojot pieredzes apkopojumu, šajā ziņojumā ir sniegti secinājumi, par nosacījumiem, kas jāievēro, lai kultūras projektu realizācija būtu sekmīga:

- kultūras mantojuma saglabāšanu un tautsaimnieciskās vērtības paaugstināšanu veicina multisektorāla plānošana – kultūras objekti tiek iesaistīti attīstības un infrastruktūras izveidošanas plānos, piemērojot infrastruktūru kultūras mērķim, piemēram, plānojot transporta plūsmas tā, lai tie nebojātu kultūras mantojuma objektus, bet ļautu iepazīties ar interesantām vietām (piemēram, Ķīnā Ningbo pilsētas vecpilsētas attīstības projekts realizēts vienlaicīgi ar pilsētas ūdensapgādes projektu, Tamperes Kultūras centrs ir pilsētas attīstības stratēģiskais vadmotīvs),
- projekta sekmes veicina politiskās varas ieinteresētība projekta īstenošanā – tāpēc ir jāveic izskaidrošanas kampaņa,
- projekta izpildei labvēlīgu vidi veicina sabiedrības interese un atbalsts (arī finansiāls) kultūras mantojuma un kultūras vērtību saglabāšanā, bet tā atkarīga no savas nacionālās un vietas identitātes apziņas. Sabiedrība, kas atzīst savas vietas nozīmību, pieprasa kultūras vērtību saglabāšana, vietējie uzņēmēji labprātāk piedalās kultūras finansēšanā, sabiedrība aizsargā kultūras vērtības, nepieļauj to iznīcināšanu,
- īpaši svarīgi ir panākt vietējās pašvaldības ieinteresētību projekta realizācijā un tās spēja operatīvi pieņemt lēmumus, pārliecināt starptautiskās finansu institūcijas (piemēram, Pasauls Banku) par projektu finansēšanas lietderību,

- pirms projekta uzsākšanas nepieciešama projekta izpēte un zinātniskais pamatojums, ekspertu vērtējums par esošo vēsturisko īpašumu saglabāšanas lietderību un iespējām, izmaksu un ieguvumu aprēķins – šai informācijai ir zinātniska nozīme, un to var lietot projekta lietderības pamatošanai,
- katram kultūras projektam nepieciešams sīks darbības un finanšu plāns,
- svarīgs nosacījums ir spējīgas projekta vadības institūcijas nodibināšana (speciāla struktūra vai kultūras vērtību aizsardzības komiteja pie pašvaldības), koordinētas kopdarbības nodrošināšana, projekta vadības institūcijai ir jābūt vietējai pat starptautiskos projektos, tai jāsadarbojas ar vietējo pašvaldību, vietējām, valsts un starptautiskām institūcijām, kas rūpējas par kultūras mantojuma saglabāšanu,
- jāprot saskaņot seno formu ar mūsdienu izmantošanas veidu (vecpilsētu apbūve),
- saskaņot ekskluzīvu teritoriju izmantošanas tiesības ar augstākām saistībām pārējās teritorijas labā, (piemēram, apbūve ezera krastā, bet ar apgrūtinājumu - prasība apbūvētajiem tīrīt ezeru un apkopt apkārtni, veidojot ainavu),
- vietējo un ārvalstu ekspertu kopdarbība – vietējo varu un sabiedrību vairāk pārliecina vietējā eksperta viedoklis, savukārt ārvalstu fondi un citi finansētāji vairāk uzticas starptautiskajiem ekspertiem,
- projekta realizāciju sekmē UNESCO interese par projektu,
- finanšu problēmu risināšanai nepieciešama valsts un privātā kapitāla konsolidācija.

5. Kultūras nozares institūciju ieteicamā darbības forma

Kultūras sektorā populārākā darbības forma ir valsts finansēta iestāde. Vairākās valstīs šādā formā darbojas visas vai vismaz vairums kultūras institūcijas. Šādas darbības formas izvēles pamatojums ir valsts atbildība par kultūras attīstību un kultūras mantojuma saglabāšanu. Tā kā kultūra bija valsts finansēta sfēra (sabiedrisko pakalpojumu nozare), norobežota no uzņēmējdarbības, kultūras nozarē nebija pieņemts runāt par konkurenci un tirgus spēku vai citu makrolīmeņa procesu ietekmi.

Mainoties ekonomiskajiem apstākļiem, pastiprinoties konkurencei un tehniskās modernizācijas ietekmei, valsts tieši finansētu iestāžu darbība izrādās arvien neefektīvāka, salīdzinot ar citām darbības formām. Speciālisti uzskata, ka viens no zemas efektivitātes cēloņiem ir tas, ka nav pietiekoši novērtēta kultūras vieta tautsaimniecībā. Kultūra, tāpat kā citas nozares rada produktu pārdošanai, tirgum. Ja kultūras produkta pārdošana ir izdevīga, nozarē rodas uzņēmumi, kas darbojas tirgus un konkurences spēku ietekmē, nepārtraukti pilnveidojoties un paaugstinot darbības efektivitāti, pielāgojoties peļņas gūšanas mērķim. Turpretī valsts finansētu kultūras institūciju darbība tiek sargāta no tirgus un konkurences spēku ietekmes, ienākumi ir garantēti, tāpēc tiem pilnveidošanās un efektivitātes paaugstināšanas motīvi ir vājāki.

Globalizācijas (nepieciešamības iekļauties pasaules kultūras norisēs) un tehnoloģiskā progresa rezultātā arī valsts finansēto kultūras iestāžu vajadzības pieaug. Jau minējam, ka pat starpvaldību līmenī ir konstatēts, ka valdību atvēlētie līdzekļi kultūrai neatbilst jaunām vajadzībām, kas, kopā ar tradicionāli neefektīvāku līdzekļu izmantošanu valsts apsaimniekotās darbības sfērā, rada iespaidu par līdzekļu trūkumu kultūras attīstībai.

Katrā ziņā, pastiprinoties kultūras komercializācijai, nav nepieciešams, lai visa kultūras nozare tiktu pilnībā finansēta no valsts un pašvaldību līdzekļiem.

Tāpēc Florences konferences (1999) ietvaros notikušajā Eiropas Padomes seminārā tika uzsvērtā doma, ka mūsdienu apstākļos ierastās kultūrpolitikas nostādnes un to ieviešanas mehānismi neder, un ir jāmeklē jauni (23). Tiek meklēta atbilde uz diviem jautājumiem:

- kur atrast papildus līdzekļus kultūras finansēšanai?
- kā panākt, lai šie līdzekļi nonāktu kultūras iestāžu rīcībā?

Atbilde uz pirmo jautājumu ir jaunu kultūras finansēšanas modeļu ieviešana, atbilde uz otro jautājumu ir jaunu kultūras iestāžu darbības formu ieviešana.

Principiāls secinājums ir, ka jaunās kultūras politikas iezīme ir dalīta atbildība un pārvaldība par kultūras procesu norisēm starp privāto un valsts (pašvaldību) sektoriem. Tas ir tāpēc, ka mūsdienās kultūras produkts tiek radīts, popularizēts, nodots lietotājam un izplatīts visdažādākajos veidos, tas ir, mainās kultūras nozares veidols. Kultūras politikai, pārvaldībai, kultūras organizācijai, kultūras iestāžu darbības formai un finansēšanai, likumdošanai kultūras sfērā ir jāpielāgojas jaunajam kultūras nozares veidolam.

Kultūras nozarē mūsdienās ir vairākas tendences:

- esošo kultūras institūciju (kultūras operatoru) darbības formas pārskatīšana (ieskaitot privatizācijas iespēju apsvēršana),
- jaunu privātu uzņēmumu veidošanās, kas darbojas tieši kultūras nozarē, vai arī uz kultūras produkta bāzes,
- sabiedrisko un nevalstisko organizāciju lomas palielināšanās kultūrprocesa norisē,
- jaunu ar kultūras darba organizāciju saistītu pārvaldes un finanšu vadības institūciju veidošanās.

Ungārijas pieredze liecina, ka kultūras attīstību ir veicinājusi privātā sektora lomas palielināšana. Ungārijā vairākas kultūras industrijas sfēras tika privatizētas, labvēlīga likumdošana ir devusi iespēju kultūras industrijai attīstīties.

Piemēram, Ungārijā nodokļu likumdošana atļauj nodokļu maksātājiem ieskaitīt 1% no ienākumu nodokļa jebkura veida bezpeļņas organizācijai.

Turpretī Latvijā vairums kultūras institūciju vēl joprojām darbojas valsts iestāžu formā.

Galvenā atšķirība starp valsts iestādes un uzņēmējdarbības formu, kas iespaido kultūras institūcijas darbības efektivitāti ir:

- valsts iestādēm ir budžeta (tātad gada) finansējums, kas kavē ilgtermiņa projektu īstenošanu,
- valsts iestādēm ir noteikti darba algu ierobežojumi (algas ir noteiktas nesamērīgi zemas), tāpēc ir grūti iesaistīt darbā labus speciālistus un īstenot personāla politiku,
- valsts iestādes nevar pašas lemt par papildus piesaistītā finansējuma izlietošanu, papildus finanses ir jāieskaita valsts budžetā, bet šāda kārtība nav noteikta visām kultūras institūcijām (teātri var paši izlietot savus līdzekļus).

Patreizējā budžeta līdzekļu sadales sistēma, kā arī papildus nopelnīto līdzekļu izlietojums, orientē kultūras iestādē strādājošos uz pasīvu darbu, jo papildus nopelnītie līdzekļi ar bumeranga efektu noved pie valsts budžeta finansējuma samazinājuma šai kultūras iestādei nākamajā gadā.

Lai likvidētu šos trūkumus, vairākas kultūras iestādes ir izteikušas vēlēšanos mainīt darbības formu, pārveidojoties par valsts uzņēmumu. Citas turpretī kategoriski noraida jebkurus ierosinājumus mainīt darbības formu.

Valsts kultūras iestādes pārveidošanai par tās vai citas formas uzņēmējstruktūru ir kā savas pozitīvās, tā arī negatīvās sekas. Uzņēmējsabiedrībām (valsts uzņēmumiem, valsts sabiedrībām ar ierobežotu atbildību, valsts akciju sabiedrībām vai šīm uzņēmējdarbības formām ar jauktu (valsts, pašvaldību, privāto, iespējams pat ārvalstu) itr lielākas iespējas:

- nodrošināt kultūras darbiniekiem samaksu par viņu darbu atkarībā no tā kvalitātes un efektivitātes, tātad veidot kvalitatīvāku personālu un īstenot uz rezultātu orientētu personāla politiku,
- racionālāk izmantot kultūras institūcijas materiālo bāzi,
- izvēlēties taupīgākas saimniekošanas metodes kultūras institūcijās,
- privatizācijas rezultātā piesaistīt papildus līdzekļus kultūras institūcijas funkcionēšanai;
- laika gaitā pakāpeniski atsvabināt valsts budžeta izdevumu daļu no izdevumiem maz efektīvu valsts funkciju izpildei galvenokārt ar valsts kultūras iestāžu pārvaldi saistītajās valsts pārvaldes institūcijās (ministrijās).

Par negatīvu, vai arī riska faktoru uzskatāma iespēja, ka valdības ierēdņi var mēģināt izmantot reorganizāciju, lai ekonomētu, kultūras iestāžu uzturēšanai izdodamos līdzekļus, sevišķi gadījumā, ja reorganizācija sakrīt ar budžeta grūtībām, kas Latvijai īpaši raksturīgas.

Diemžēl nav iespējams piedāvāt vienu mehānismu visu kultūras iestāžu reorganizēšanai uzņēmējstruktūrās. Jebkura vienota mehānisma izmantošana novedīs pie atsevišķu priekšrocību radīšanas kādai no šīm iestādēm, bet citām tas radīs bezizejas situāciju un novedīs pie to likvidācijas. Tāpēc pirms šāda veida reorganizācijas uzsākšanas jāzina, vai Latvijā vajadzīgas visas patreiz darbojošās kultūras iestādes, vai ir pieļaujama arī to samazināšanās. Savukārt konkrēts izvēlētais reorganizācijas mehānisms un konkrētajai valsts iestādei izvēlēta turpmākā darbības forma tad norādīs, pēc kādas pazīmes klasificētās iestādes jaunajos apstākļos izdzīvot nespēs.

Situāciju analīze parāda, ka šīs pazīmes var būt visdažādākās, sākot no atsevišķām kultūras jomām, un beidzot ar tik vienkāršām lietām, kā šo iestāžu atrašanās vieta vai materiālās bāzes esamība un tās stāvoklis.

Savukārt pārdomāts kultūras iestāžu reorganizācijas process nodrošinātu papildus līdzekļu piesaisti kultūras sfērai, bet arī racionālu to izlietošanu.

Dažādās Latvijas tautsaimniecības nozarēs veiktās reformas un to analīze liek runāt arī par šo procesu galvenajiem pretspēkiem un vadību, jo praksē, diemžēl, ir bieži gadījumi, kad neskatoties uz veicamās reformas pārdomātību un pamatotību, tā tomēr nerealizējas kā iecerēts. Prakse rāda, ka šādā gadījumā parasti vainojama subjektīvo faktoru ietekme, dažādos reformas vadības un realizācijas līmeņos.

Citu tautsaimniecības nozaru pieredze liecina, ka pret jeb kādu reorganizāciju veikšanu valstī parasti viskrasāk iebilst:

- gados vecāki vadītāji, kuriem līdz pensijai ir palicis relatīvi īss laiks, un jebkuras pārmaiņas draud ar ierastās ikdienas maiņu un dažādiem uztraukumiem, pie kam ieguvums uz kuru viņi varētu cerēt vismaz viņu darbības laikā nebūs tik liels, lai tā dēļ riskētu ar ierasto vietu;
- netalantīgi un pasīvi vadītāji, kuri reālos tirgus konkurences apstākļos vispār kā uzņēmēji nav spējīgi izdzīvot, un līdz ar to patreizējā situācija, kad aktīvais pēc būtības tiek sodīts, viņiem pat ir izdevīga.

Diemžēl sastopami arī gadījumi, kad reformas vadītāji vadās no savtīgām interesēm, tās maskējot ar sabiedrības.

Var paredzēt ka pret reorganizācijām sagaidāmas arī objektīvas iebildes. Tās parasti nāk no vadītājiem, kuri nodrošināti ar vājāku materiālo bāzi, un pamatotas ar neuzticību objektīvu nosacījumu radīšanas iespējamībai reorganizācijas gaitā.

Lai nepieļautu kļūdas un izvēlētos pareizu realizācijas mehānismu, veicot jebkura veida reorganizāciju esošā sistēmā, ir jābūt detalizēti skaidri definētam arī veicamās reorganizācijas mērķim, vai rezultātam, skaidri noteiktam reformas realizētājam un atbildībai par veicamās reformas rezultātiem.

Kultūras institūcija darbības formas maiņa (līdz pat privatizācijai) ir apsverama un valsts uzņēmumu darbības forma pat ieteicama visās kultūras apakšnozarēs, kur kultūras produkta radīšanā vai pakalpojumu sniegšanu nodarbojas valsts iestādes (muzeji, teātri, bibliotēkas, kultūras nami, kultūrizglītības iestādes).

Par piemēru un rezultātu novērtēšanas vietu var kalpot Lauksaimniecības ministrijas pārziņā esošo lauksaimniecības vidējo profesionālo izglītības iestāžu darbības formas reorganizācija, kas notika 1999. gada beigās.

Reorganizācijas gadījumā ir jānodrošina, ka kopējais finansējums kultūrai netiek samazināts. Ieviešot tirgus konkurences elementus kultūrā jāseko, lai valsts un pašvaldību līdzekļu sadalei dažādu mērķa programmu finansējumiem kultūras sfērā būtu objektīvi izvērtējams un atklāts konkursu mehānisms.

6. Nacionālās programmas “Kultūra” ekonomiskā efekta skaitlisks novērtējums

Nacionālās programmas “Kultūra” pamatdokumentā nosaukti galvenie ieguvumi, ko dos programmas īstenošana. Šajā pētījumā ar dots šo ieguvumu skaitlisks novērtējums.

Programmā minētie ieguvumi ir:

<i>Programmā paredzamais ieguvums</i>	<i>Paredzamais efekts</i>	<i>Ekonomiskais novērtējums</i>
Kultūras humanitāro mērķu jomā:		
veidot attīstītu un intelektuālu sabiedrību	augstāka darbaspēka kvalitāte	bezdarba samazinājums par 3-5%
nostiprināt kultūras lomu tautas identitātes saglabāšanā un veidošanā	lielāka atbildība pret savu valsti	IKP pieaugums par 0.5% gadā
reāli pievērsties bērnu un jaunatnes kultūrpolitikai kā vienai no prioritātēm	augstāka darbaspēka kvalitāte	bezdarba samazinājums par 3-5% nākotnē
īstenot sabiedrības integrāciju ar kultūras palīdzību	lielāka atbildība pret savu valsti	IKP pieaugums par 0.5% gadā
mērķtiecīgāk veidot Latvijas tēlu pasaulē, veicināt Latvijas integrāciju Eiropā	ārējās tirdzniecības un ārvalstu investīciju pieaugums	IKP pieaugums par 1-2% gadā
Kultūras vadības jomā:		
savienot strukturālo un funkcionālo pieeju kultūras pārvaldībā, panākt kultūrpolitikas veseluma principa reālu darbību	kultūras nozares darbības uzlabošanās	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%,
izveidot efektīvāku kultūras pārvaldīšanas mehānismu, nošķirt valsts, pašvaldību un privāto institūciju atbildību kultūras jomas uzturēšanā un finansēšanā	kultūras finansēšanas uzlabošanās	kultūrai pieejamo līdzekļu palielinājums par 10-20%
stratēģiski pārraudzīt Latvijas kultūras kopainu, konkrēti iezīmēt nākotnes attīstības perspektīvas un skaidri un objektīvi definēt prioritātes	līdzekļu mobilizācija stratēģisko mērķu sasniegšanai	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%, nodarbinātības palielinājums par 300-500 cilvēkiem gadā līdz nozares piesātinājumam
mērķtiecīgāk un efektīvāk izmantot citus kultūrpolitikas īstenošanas līdzekļus – vadību, likumdošanu, informāciju u.c.	kultūras nozares darbības uzlabošanās	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%, papildus līdzekļu palielinājums par 4-5%, nodarbinātības palielinājums par 300-500 cilvēkiem gadā līdz nozares piesātinājumam
nošķirt valsts atbildībā obligāti paturamās un atbalstāmās kultūras norises (kultūras pamatbudžeta finansējums) no konkursa kārtībā atbalstāmām norisēm (kultūrkapitāla fonda finansējums)	kultūras nozares darbības uzlabošanās	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%

kompleksi risināt tās problēmas (izglītība, likumdošana, informatīvais nodrošinājums u.c.), kas kopīgas vairākām kultūras apakšnozarēm	līdzekļu mobilizācija stratēģisko mērķu sasniegšanai	valsts un pašvaldību budžetu līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%
izveidot vienotu kultūras informatīvo sistēmu	kultūras nozares darbības uzlabošanās	kultūras produkta un pakalpojumu patēriņa un atbilstoši ienākumu palielināšanās par 20-30%
mērķtiecīgāk pasūtīt un veikt zinātniskos pētījumus kultūras jomā	kultūras nozares darbības uzlabošanās, zinātnisko pētījumu eksporta veidošana	līdzekļu atmaksājāmības palielināšana, zinātnisko pētījumu eksporta palielināšana par 20-30%
Kultūras attīstības nosacījumu uzlabošanās jomā:		
izveidot efektīvāku un pastāvošam tautsaimniecības stāvoklim atbilstošu kultūras finansēšanas kārtību, īpašu uzmanību pievēršot radošā darba un kultūrvēsturiskā mantojuma finansēšanai	kultūras nozares darbības uzlabošanās, tautas bagātības saglabāšana	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%,
sakārtot kultūras infrastruktūru valstī un nodrošināt tās pieejamību iespējami plašai sabiedrībai visā Latvijā	kultūras nozares darbības uzlabošanās	valsts un pašvaldību budžeta līdzekļu izlietošanas efektivitātes paaugstināšana par 4-5%
nostiprināt nozares, kuru pastāvēšana ir apdraudēta – kultūras periodiku, filmu mākslu, literatūru	kultūras produkta dažādošana	
veicināt cilvēku interesi par kultūras procesiem, iespējami plašas sabiedrības iesaistīšanos kultūras procesos, it īpaši amatiermākslas aktivitātēs	kultūras produkta izmantošanas uzlabošana	ieņēmumu palielinājums no kultūras pakalpojumiem
Kultūras nozares funkcionēšanas efektivitātes paaugstināšanas jomā		
apzināt, plānot un efektīvi izmantot kultūras tautsaimniecisko atdevi	kultūras derīgā efekta labāka izmantošana	ieņēmumu palielinājums no kultūras produkta un pakalpojumiem par 5-10%, investīciju atmaksājāmības palielināšana par 2-5%,
ievērojot objektīvi pamatotās prioritātes, mērķtiecīgāk plānot un sadalīt kultūrai atvēlētos valsts budžeta līdzekļus, taupīgāk izmantot resursus, pamatot investīciju nepieciešamību	kultūras darba uzlabošana	investīciju un cita finansējuma atmaksājāmības palielināšana par 2-5%,
izveidot efektīvākas kultūras darba formas	kultūras darba uzlabošana	kultūras finansējuma izlietojuma efektivitātes palielinājums par 2-3%
pastiprināt kultūras klātbūtni sabiedriskajos saziņas līdzekļos	kultūras produkta izmantošanas uzlabošana	ieņēmumu palielinājums no kultūras pakalpojumiem

Izmantotā literatūra

1. The Cultural industries in Cardiff. Prepared by the Centre for advanced studies in the Social Sciences for EU-ACE Research Project "Baltic Cities – Economic Transformation through new Industries", May 1996, 21 p.
2. Mūsu radošā daudzveidība. UNESCO Pasaules Kultūras un attīstības komisijas ziņojuma kopsavilkums. Tulkojums latviešu valodā. Rīga, 1998, 70 lpp.
3. Latvijas valsts kultūrpolitikas pamatnostādnes. Latvijas Republikas kultūras ministrija. Rīgā, 1996, 56 lpp.
4. Kultūras attīstības politika Eiropas Padomes dalībvalstīs. Kultūrpolitika Latvijā. Nacionālais ziņojums. Eiropas Padomes ekspertu ziņojums. Eiropas Padomes Kultūras sadarbības padome, Latvijas Republikas Kultūras ministrija, Rīgā, 1998, 196 lpp.
5. Culture and Structural Policies. A Contribution to employment, by Mrs. Wulf Mathies, Member of the European Commission responsible for regional policy and cohesion, Meeting of Ministers responsible for Regional Policy and Spatial Planning, Venice, 3 May – 4 May, 1996, 11p.
6. Vispārējās ekonomiskās darbības klasifikācija. NACE 1.red. II sējums: Klasifikācijas struktūra, Paskaidrojumi vienību klasificēšanai, Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1996, 211 lpp.
7. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, Rīga, 1998. gada jūnijs, 93. lpp.
8. Investīcijas Latvijā. Ceturkšņa biļetens, #2/1998. Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1998, 9. lpp.
9. Mājsaimniecības budžets 1996. gadā. Statistikas biļetens. Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1997, 72 lpp.
10. Zweidrittelgesellschaft: Spalten, splittern oder solidarisieren?/Hrsg.: Natter E., Rieclspenger A. - Wien, Zurich: Europaverl., 1988.- 232 s.- (Sociale Brennpunkte, 13). Anotācija krievu valodā.
11. Gannon J. Entrepreneurship – too Big for Economics? A Cultural Approach. University College Dublin, Presented at the Second Irish Entrepreneurship Research Conference, Belfast, Ireland, 7-9 November, 1997.
12. Reģionālā attīstība – tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. Latvijas vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīgā, 1998.
13. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, #10(53). Latvijas Republikas Statistikas komiteja, Rīgā, 1998.
14. O’Gorman C. Urban and Economic Renewal in Dublin. A Study on the Culture, Finance and Software Industries, Faculty of Commerce, Universitu College Dublin, Ireland, 1997.
15. Cooke Ph., Fast-Growth Industries in Urban Economies: West European and Baltic Cities Comapared. Interim Report Prepared for PHARE ACE 1995 Research Project.

16. Valsts ilgtermiņa stratēģija (ekonomiskās attīstības iespēju izvērtējums), Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija, Rīgā, 1998. gada septembris.
17. Education for all. Fifth Regional Monitoring Report, 1998. UNICEF, Florence, Italy. 1998.
18. Green Paper on Innovation. European Commission. December 1995.
19. Towards New Strategies for Culture in Sustainable Development. A paper prepared jointly by UNESCO and the Government of Italy for the conference "Culture Counts", Florence, Italy, 4-7 October, 1999.
20. Culture in Sustainable Development. Case Study: Lahore, Pakistan. Conservation of the Walled City. South Asia Infrastructure sector Unit, The world Bank,
21. Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development. Final Report. stockholm, Sweden, 30March – 2 April, 1998
22. Ebbe K., Hankey D. Case Study: Ningbo, China. Cultural Heritage Conservation in Urban Upgrading. IBRD, the World Bank, May, 1999.
23. Seminar "Public and Private Partnerships: the Challenges for Cultural Policy in the 21st Century. Organised in the context of the World Bank Conference "Culture Counts: Financing, Resources & the Economics of Culture in Sustainable Development" Florence, Italy, 4-7 October 1999
24. Van der Staay, A. Public Opinion and Global Ethics: a descriptive study of existing survey data. In World Culture Report, "Culture, Creativity and Markets" A selected off-print., UNESCO Publishing, 1998.
25. Sustainable Development and Immaterial Heritage. Editorial. ICCROM Newsletter, International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, Nr 25, July 1999.
26. Stovel H. Sustainability and Management of the Built Heritage: Defining the Problem, ICCROM Newsletter, International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, Nr 25, July 1999.
27. Entering the 21st Century. World Development Report 1999/2000. Summary. The World Bank. Washington, 1999.
28. Nacionālās programmas "Kultūra" pamatdokuments, LR Kultūras ministrija, 1999.
29. Throsby D. The role of music in international trade and economic development. World Culture Report. Culture, Creativity and Markets. UNECSO Publishing, 1998.
30. Culture and Sustainable Development. A Framework for Action. The World Bank, 1999
31. Kultūras sektora tautsaimnieciskā nozīmīguma novērtējums. LZA Ekonomikas institūta zinātniskā atskaite, 1998